

міжнародний фонд
INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION
МІЖНАРОДНИЙ ФОНД "ВІДРОДЖЕННЯ"

Чернівецький
центр
європейської
інформації
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА

СІВЕРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ЦЕНТР ПЕРЕПІДГОТОВКИ
ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ
ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ,
ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ,
УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

В. М. БОЙКО, В. М. ПРИГОРОВСЬКИЙ

СОСНИЦЯ – ЄВРОПЕЙСЬКЕ МІСТО

ВИДАВЕЦЬ
ЛОЗОВИЙ В.М.

Чернігів
2010

УДК 94(477.51-25)
ББК 63.3 (4 УКР-4ЧЕР-2)
Б 72

*Затверджено до друку навчально-методичною радою
Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації
працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій,
протокол № 4 від 24 вересня 2010 р.*

Бойко В. М., Пригоровський В. М.

П 75 Сосниця – європейське місто / Сіверський інститут регіональних досліджень; Ред. кол.: С. А. Лепявко (голова ред.) [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2010. – 64 с.

ISBN 978-966-2482-36-2

"Сосниця – європейське місто" належить до серії видань, присвячених розгляду міст та містечок Чернігівщини, що мають давню історію, з точки зору їх європейської ідентичності. Авторами праць є провідні науковці, історики та краєзнавці Чернігівщини.

Підготовка видань здійснюється в рамках проекту Сіверського інституту регіональних досліджень "Продовження діяльності існуючого Центру європейської інформації в м. Чернігів" за підтримки Міжнародного Фонду "Відродження".

Редакційна колегія:

С. А. Лепявко, доктор історичних наук, професор (голова редколегії);

Л. А. Чабак, учений секретар ЧЦППК;

А. А. Гапієнко, методист ЧЦППК;

А. М. Ребенок, оператор ЧЦППК.

УДК 94(477.51-25)
ББК 63.3 (4 УКР-4ЧЕР-2)

ISBN 978-966-2482-36-2 © Бойко В. М., Пригоровський В. М.
© Сіверський інститут регіональних досліджень
© Міжнародний фонд "Відродження"

Зміст

ЧАСТИНА I. СОСНИЦЯ – НА МІЦНОМУ КОРИННІ ІСТОРІЇ	4
Давні й прадавні віхи	4
Під двоголовим імперським орлом	12
Радянське місто	27
 ЧАСТИНА II. СЛАВЕТНІ ЗЕМЛЯКИ	42
Соліст італійської опери	42
Доктор права, філософії та медицини	42
З когорти кобзарів	43
Геній кіномистецтва	44
Красзнавець-енциклопедист	53
Керував Інститутом хімії	57
Головний дитячий лікар	57
 ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ: СЬОГОДЕННЯ В МІСТЕЧКУ	59
Список використаної літератури	60

ЧАСТИНА I. СОСНИЦЯ – НА МІЦНОМУ КОРИННІ ІСТОРІЇ

Давні й прадавні віхи

Славнозвісна земля чернігівська, як і вся українська, з давніх давен географічно вписується в європейську частину світу. І тут не становить якогось винятку благословенний сосницький край. Літописна Сосниця, що розкинулась поблизу Десни, на мальовничих берегах її чарівної притоки Убеді, завжди привертала і привертає увагу своєю багатою історією. Адже й у нинішній, особливо бурхливий період, коли відбувається складний історичний процес утвердження державності України, Сосниця не залишається окремим острівцем на європейській карті. Вона – активна учасниця цього життєво важливого процесу.

*Сосниця на карті
Чернігівщини*

Нині Сосниця – селище, районний центр. Розташована за 22 км від залізничної станції Мена і за 90 км від Чернігова. Селище сполучає з головними населеними пунктами області автошлях Чернігів – Новгород-Сіверський. Селищній раді підпорядковані села Ганнівка й Мале Устя. Географічні координати – 51 гр. 31 хв. північної широти і

32 гр. 11 хв. східної довготи. Займає площу 991 га. За відомостями на перше січня 1990 року, в ній нараховується 8,1 тис. мешканців.

На околицях і поблизу Сосниці і Малого Устя виявлено кілька поселень доби неоліту, бронзи, два поселення і курганий могильник періоду скіфів. Знайдено також два скарби римських монет, два – польських та один – праський. На території Сосниці досліджено два ранньослов'янські поселення перших століть н.е., чотири поселення, два могильники сіверян (VII–X ст.), два городища і три поселення часів Київської Русі.

Дослідники твердять, що назва селища походить від соснового лісу, який оточує тутешню місцевість. Але є й інша думка. Німецький учений М. Фасмер, який цікавився Сосницею, вважає, наприклад, що топонім Сосниця в давнину означав на Поліссі "дерево з бортю", тобто з найпростішим вуликом, видовбаним

з колоди, який навішувався на сосну, або з дуплом у ній, де жили бджоли. Обидві версії, як і деякі інші, пов'язуються з сосновими деревами.

Отже, в назві "Сосниця" живе одвічний сосновий дух. Це знайшло своє відображення в сосницькому гербі, офіційно затвердженому в 1728 році.

З карти клімату та пояснень до неї довідуємось, що на Сосниччині клімат помірний, вологий. Зими бувають довгі, але м'які, з відлигами. Весна, судячи з географічної широти місцевості, не рання, не обходиться без заморозків. Середня температура взимку – мінус 6,5 градусів, а літом – плюс 24,6. Протягом року на сосницьку місцевість припадає приблизно 128 днів з температурою нижче нуля.

Ґрунти на Сосниччині трьох типів: чорноземи, підзолисті та лугові. В місцевих лісах переважають гінкі кучеряві сосни. Ростуть берези, осики, клени, вільхи, дуби. У лісах водяться хижі тварини та гризуни. З птиці – дрозди, щиглики, вільшанки, трясогузки, шпаки, горобці, зозулі. В Убеді та місцевих водоймах – щуки, лини, карасі, окуні.

Убідь – права притока Десни – чарівна окраса Сосниці. Свій початок бере вона на сусідній Новгород-Сіверщині та тече з півночі на південь. Її довжина – 106 км, загальна площа басейну близько 1300 км. Як зазначають географи, має рівнинний характер, її водами користуються для господарсько-побутових потреб. Тече вона й територією

Лілії на Убеді

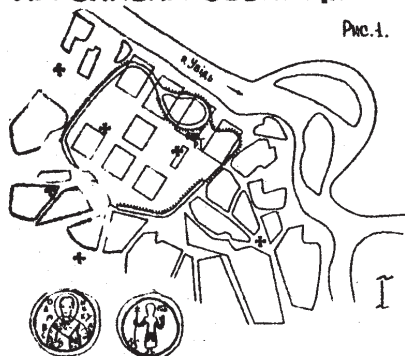
Корюківського та Менського районів. Поблизу Сосниці, в долині Убеді, виявлено й досліджено давні слов'янські поселення.

За твердженнями лінгвістів, ця унікальна річка історично закріпила в своєму топонімі корінь бѣд, що асоціюється з такими поняттями як нещастя, горе, біда. Її верхів'я проходить через болото Бедне, котре якраз і вказує на беду (так у місцевій говірці вимовлялося слово біда – аналогічно до слів: стрела, цена, песок, ведро та ін.). Його небезпечні місця – трясовини й ключі – постійно жахали людей. Отже, з'явитися там означало з'явитися "у беди" (порівняймо старослов'янське – "у бѣды"). "У" потім злилося з коренем, а давнє "ѣ" в українській транскрипції подається як "і". Кінцеве "ы" ("у бѣды") з часом, як припускають дослідники, пом'якшилось, зазнавши певних фонетичних змін. Паралельне вживання назв Убідь та Убедь, що й досі ще зустрічається, має, як бачимо, свою лінгвістичну основу.

Природа поліського краю створила чудові умови для оздоровлення й відпочинку людей. Не випадково, в 1926 році на річці Убеді, в густому сосновому

бору був відкритий Сосницький будинок відпочинку, відомий нині не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Літописна Сосниця

*Спроба реконструкції
Сосницького городища*

Першу згадку про Сосницю знаходимо в Іпатіївському літописі. Вона датується не надто щасливим для містечка 1234 роком, коли князь Данило Галицький, допомагаючи київському князеві у боротьбі з чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем, оволодів кількома містами, у т.ч. Сосницею. Вочевидь, містечко існувало задовго до тих подій. Археологи вважають – принаймні з 60-70-х років XII ст. Територія містечка належала до Сновської тисячі (вперше згадана в Іпатіївському літописі під 1149 роком), що кілька разів переходила то під владу Новгород-Сіверського, то Чернігівського князівств, поки у другій половині XII ст. остаточно не закріпилося за останнім. В період

Київської Русі в Сосниці значного розвитку набуло хліборобство, скотарство й ремісництво. Знайдені під час археологічних розкопок наконечники списів, стріли, сокири та інші вироби з заліза свідчать про високий рівень їх застосування.

У 1239 році під час наступу на Чернігів монголо-татари зруйнували й Сосницю. Вони завдали нищівного удару по людині та економіці краю, проте не змінили суспільний лад. І надалі зберігалася система удільних князівств, відома ще з Київської Русі, які й надалі дробилися.

Близько 1356 року Сосниця, разом з іншими землями Чернігово-Сіверщини, потрапила під владу Великого князівства Литовського й стало власністю князя Глинського. Литовці, що шукали підтримки у місцевого населення в боротьбі з татарами, а згодом – Московською державою, довгий час не змінювали усталеного ладу. Зовнішньою ознакою їхньої влади стало домінування князівської династії Гедиміновичів замість Ольговичів.

Під Сосницею було знайдено один з найбільших в Україні скарбів: біля тисячі срібних монет друку київського удільного князя Володимира Ольгердовича (датується приблизно 1393 – 1394 роками), що може

*Монети київського князя
Володимира Ольгердовича*

свідчити про існування жвавих торгівельних шляхів біля Сосниці. Знахідка дає підстави стверджувати: ймовірно, на початку 90-х років XIV ст. сосницькі землі належали Володимирі Ольгердовичу. Важливо також те, що княжі монети витіснили ординські, що засвідчувало утвердження литовців на Чернігово-Сіверщині. Суттєві зміни в цій державі, пов'язані з прагненням великокнязівської влади до централізації, а, відповідно, й втратою її удільними князями відбуваються лише в XV ст.

Після невдалої для Литви війни з Великим князівством Московським (1500-1503 роки) Сосниця увійшла до складу Російської держави. Але значна частина бояр Чернігівщини не схотіла визнавати нову владу й переселилась на Київщину та в інші землі Великого князівства Литовського. Вони сподівались незабаром повернутись у рідні краї. Тому 1527 року було складено спеціальний документ під назвою "Пам'ять" або "Реєстр границь Чернігівських", в якому названі найбільші населені пункти Сіверщини. Серед них згадується й Сосниця як "село городове чернігівське", що налічувало 30 хат і 2 церкви. За Литви, Московської держави, а згодом Польщі Сосниця залишалась центром волості, що знаходилася на межі Чернігівського та Новгород-Сіверського повітів.

*Московські війни.
Німецька гравюра XVI ст.*

Лжедмитрій I

На початку XVII ст. під час періоду Великої Смути в російській державі території Сосниччини рухалися війська Лжедмитрія I. Відомо, що основу його армії, поряд з козацтвом, становило місцеве населення Сіверщини. Свого роду подякою претендента на московський престол стало звільнення нашого краю від податків на десять років. На Сіверщині населення вважало Лжедмитрія I своїм царем та відмовлялося присягати його наступникам. За Деулінським перемир'ям (1618 рік) Сосниця увійшла до Речі Посполитої, але цього разу не під владу Литви, а Польської Корони.

Аби закріпитися, польські феодали у 1634 році збудували в Сосниці фортецю (замок), відтоді поселення віднесено до категорії міст. Ю. С. Виноградський, спираючись на "Опис Ніжинського полку" (1654 рік) так описав сосницькі укріплення: "Цитаделлю, або дитинцем в Сосниці в часи польського панування був панський двір з будинком пана-адміністратора (старости

або капітана). Ота цитадель над річкою Убіддю в городі, в замку. Замок у відповідних місцях теж був оточений ровом і дубовим частоколом, для проїзду в Замок були ворота з башнею над ними. Замок знаходився на території кріпості, яку захищав дубовий тин-кругляк і рів. Окрім того, побіля Замку був ще й "відводний острог" – теж з дубового тину-кругляка і рів. У кріпості було троє воріт". Останні переходили у зовнішні дороги.

За влади Польщі утворюється Чернігівське воєводство, до складу якого входило й Новгород-Сіверське староство. У лютому 1636 року Новгород-

*Чернігівське воєводство у складі
Речі Посполитої*

Сіверський староста, український пан Олександр Пісочинський купив сосницькі маєтності у шляхтичів Валерія та Анджея Арцишевських за тисячу злотих. Таким чином, Сосницька волость стала найбільшою, що належала цьому магнату. На думку сучасного українського історика П. Кулаковського, така відносно невелика ціна засвідчує, найімовірніше, тогочасне запустіння Сосниці. Саме в Сосниці новий власник заснував адміністративно-господарський центр своїх приватних володінь, дбаючи про залюднення колишніх пусток. Завдяки збігу низки сприятливих обставин

населення Сосниці помітно зростало. 1638 року в містечку нараховувалося вже 65 димів. Тобто, можна стверджувати, що бурхлива і далеко не завжди законна діяльність О. Пісочинського таки сприяла відродженню Сосниці та волості. Зокрема, він, як і інші шляхтичі, "осаджував" на старих, але спустілих землях селян, привертаючи їх податковими пільгами – слободами. До числа відновлених поселень належали Риботин, Сохач, Рождественне, Устя, Лави, Хлоп'яники... Виникали нові населені пункти – Лубанівка, Конятин, Новий Киселін, Красносілка. Пекарівська слобода, Якличі Нижчі, Нові Млини, Короп. Також завдяки активності О. Пісочинського в околицях Сосниці з'явилася нова для регіону форма господарювання – фільварки.

Сосниця, поряд з іншими містечками Чернігово-Сіверщини, протягом століть відігравала роль свого роду європейського прикордоння, де сходилися впливи різних держав та культур. Як місто ("місто укріплене") воно значиться на карті Боплана (Гільом Левессер де Боплан – французький військовий інженер, автор відомого "Опису України"). У фортеці, що складалася з двору польського старости й замку, працювала невелика єзуїтська місія.

Поруч з рослинництвом, однією з провідних галузей економіки стає розведення худоби, що призвело до дивних "війн за сіно". Так, наприклад, відомо, що у вересні 1643 року близько 500 підданих О. Пісочинського під керівництвом

сосницького урядника Я. Ф. Скорупського здійснили збройний напад на село Волинку (Волиничі) та вивезли до Сосниці 735 возів сіна.

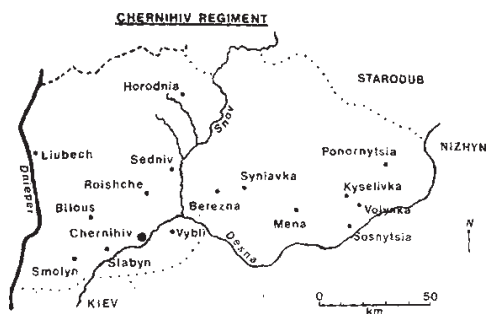
Не церемонився О. Пісочинський і в інших випадках – 1644 року його люди знову напали на Волинці (Волиничі) – маєтності шляхтича Ю. Красовського. Попутно вони зрубали дерева з бортним медом та вивезли їх до Сосниці.

Сосниця також відома як значний центр ремесел, щоправда існування цехів в той час у містечку не підтверджено. Натомість, серед іншого відомо про рудний промисел – 1646 року у Сосницькому замку зберігалося 30 возів заліза, добутого у волості. Крім того, у Сосниці працювала винниця, де курили горілку. Тут, за даними П. Кулаковського, розміщувалося 12 мідних бань гданського виробництв, вартістю 4 тис. злотих та 24 горілчаних котли. Господар, О. Пісочинський встановив свою монополію на горілку та пиво – заборонив підданам виробляти їх самим та змушував купувати ці напої у своїх корчмах.

Відображенням соціально-економічного розвитку є стан торгівлі. Крім роздрібної торгівлі, достеменно відомо, що в середині сорокових років XVII ст. в Сосниці в другій половині червня проводився ярмарок. Крім місцевих, до містечка приїжджали купці з Литви та Московської держави. Наступним після Сосниці ярмарок проходив у Новгороді-Сіверському. Для купців з білоруських воєводств Речі Посполитою Сосниця виявилася особливо привабливою через вирощування місцевими мешканцями фруктів, яблук та груш. Таким чином, економіка Сосниці поступово ставала частиною ринку Центрально-Східної Європи.

Але поруч з економічним розвитком, посилювався соціальний і національний гніт. Поширювалися католицизм та унія. Пільгові податкові роки минали і селяни починали платили грошову та натуральну (збіжжя, сіна, дрова, м'ясо та ін.) ренту, що мала тенденцію до зростання, виконували повинності (робота в полі, будівництво доріг та мостів, надання підвод), зазнавали інших утисків та обмежень. Про визиск і сваволю шляхти та її приспівників багато розповідається в історичних піснях та думах. Зокрема, в "Думі про оренди" сказано, що євреї-орендарі захопили всі козацькі шляхи і на одній милі по три шинки ставили, брали мито з проїжджих: від воза по півзлотого, від пішого – по три гроші. Навіть старців обдирали.

У 1637 та 1638 роки в Україні вирували повстання козаків під проводом Павлюка та Остряниці. Помітною постаттю тоді став мешканець Сосниці Карп Павлович Скидан, полковник нереєстрових козаків Війська Запорозького,

Чернігівський полк

найближчий соратник гетьмана Павла Павлюка. Зрештою, він потрапив в полон до шляхтичів та був страчений.

З новою силою боротьба проти Польщі розгорнулась під час Визвольної війни українського народу 1648-1657 років під проводом Богдана Хмельницького. Під його знамена стали й сосницькі козаки, які в серпні 1648 року на чолі з полковником Леонтієм Рукашкою з боєм визволили місто від загонів Речі Посполитої.

В Сосниці, власне, як і скрізь в Україні, місцеве населення звільнилося від феодальної залежності та масово покозачилося. Як наслідок, у минулому залишилися панська сваволя, релігійні утиски, численні феодальні податки і збори. У 1648-1649 роках Сосниця була центром полку. Після перемоги козаків під Збаражем та Зборовим і укладення Зборівської угоди Сосниця входила як сотенне місто до Чернігівського полку. Щоправда, після поразки українського війська під Берестечком та підписання 1651 року Білоцерківської угоди, польська шляхта на деякий час повернулася до своїх маєтків. 1652 року у містечку з'являється польський староста Микола Божовський, який почав розправи над повстанцями. Сосницю навіть передали в оренду євреям-лихварям. Втім, незабаром козацька держава знову здобула військову перемогу під Батагом і ситуація змінилася на її користь. 1654 року Сосниця увійшла до складу Ніжинського полку. У 1663-1668 роках вона знову стає полковим містом, але 1668-го року як окрема сотня включається до Чернігівського полку.

Сотня як адміністративно-територіальна одиниця з власною старшиною мала у своєму складі більше десяти сіл. Як і скрізь на теренах Гетьманщини, йшлося про козацьке самоврядування.

Крім козацького, в місті існувало й міське самоврядування – ратуша. Це спрощена форма самоврядування, яка ґрунтувалася на традиціях магдебурзького права. Міщанство отримувало певну автономію від державної влади для самостійного вирішення питань місцевого значення. Втім, у таких містах, як Сосниця, значно вагомішим було не міщанське, а козацьке самоврядування.

Суттєво змінюється національно-релігійний склад міста – зникають поляки і католики.

Шукаючи кращої долі, а часом – порятунку частина сосницьких козаків і міщан покинули рідні місця й переселилися на Слобожанщину.

Сосницьку сотню сформував сотник М. Жураховський. До неї входили спочатку сто козаків, а вже через 5 років в ній рахувалося 293 козаки й 255 міщан. Крім Жураховського, в різні часи в Сосниці сотникували: А. Дорошенко, І. Дорошенко, В. Дорошенко, І. Красовський, С. Філонов, Д. Галенко, В. Омеляненко, С. Павленко, Я. Скидан, Ф. Холод, А. Тищенко, М. Литовченко та ряд інших. Останнім сотником був П. Лисянський.

Місцевими отаманами вважались: Ф. Бельченко, М. Кириєнко, І. Ляшко, Р. Гладушенко та ін. А загалом – понад 30 осіб. Писарями служили: С. Найденовський, І. Трушевський, І. Павловський, Д. Школьний, О. Станіславський,

Г. Петровський, Я. Якимович та І. Ковалевський. Осавулами – С. Носовський, М. Костирка, П. Івасенко, В. Чинчик, С. Авраменко, П. Хоменко, А. Хоменко, М. Івасенко, П. Максименко. Хорунжими значаться: О. Тимофіїв, Г. Поручка, Г. Хоменко, В. Масалій, І. Манжуrow.

Основними власниками земель та нерухомості в сотні були родини Дорошенків, Сангурських, Ломиковських, Лисянських, Полторацьких, Шафонських-Шатил. Серед козацьких родин виділялися також Івасенки, Свічкопали, Масалії, Чинчики, Авраменки, Литовчики. Були в сосницькому курені й бідні. До таких належали, зокрема, вдова Гладищиха (з худобою), Тарас Гладченко (без худоби), Гаврило та Ісай Дубини (малогрунтові) та інші.

На короткий час із Сосницею було пов'язано життя гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Гетьманував він у 1665-1676 роках та намагався об'єднати під своєю булавою всю Україну. Після довгої і кривавої боротьби він врешті-решт капітулював перед російськими військами, зрікся гетьманства і отримав Сосницю на проживання. Вирушаючи з Чигирин, його служиві гнали попереду табуни коней, супроводили 30 возів майна, худобу, вели верхових скакунів, а за ними їхав сам Петро Дорошенко.

З ним з правого боку Дніпра прибули: його дружина, брат Андрій (колишній Паволоцький полковник і наказний гетьман), мати – "старица Митродора" – та інша близька рідня. Зупинившись у Сосниці, зразу ж почав будуватися. Його дворище займало місцевість понад річкою Убідь "від Покровської церкви приблизно до Батуринського шляху". Воно охоплювало і частину вулиці, яка відтоді почала називатися Дорошенківською. Мешкав экс-гетьман у Сосниці з листопада 1676 року і до кінця березня 1677-го. Тоді до Сосниці прибув царський стольник Алмазов та наказав Петру Дорошенку переїхати до Москви – цар не довіряв українському діячеві, який заслужив славу сонця Руїни. Петра Дорошенка призначили воеводою у Вятці, де колишній гетьман помер 15 листопада 1698 року.

Брати Дорошенка Андрій та Григорій (колишній Брацлавський полковник) свою долю теж пов'язали з Чернігівщиною. Григорій поселився в Батурині. А сосницькі маєтності Петра перейшли до Андрія.

Переселившись у Сосницю, Андрій прийняв сотню, а гетьман Іван Самойлович забезпечив його багатьма благами. Надав йому село Козляничі з млинами на р. Убеді, село Чорнотичі з орними полями, лісами і сіножатями на урочищах Должику й Білочиці, село Верхолісся з млинами, сіножатями та двома озерами, сіножать і поля під Сосницею в трьох місцях, город із садом та млин на греблі сосницькій на р. Убеді. Та Андрій з якихось невідомих причин залишив

Петро Дорошенко

своє сосницьке сотникування при Самойловичу і повернувся до нього вже за гетьмана Івана Мазепи.

Сосницьким сотником Андрій обирався в 1677, 1689 та 1691 роках. Сини Андрія Іван та Василь були власниками великих маєтностей у сотнях Сосницькій, Волинській та Киселівській. Їм належали села: Козляничі, Купчичі, Верховісся, Чорнотичі. І це не кажучи вже про їхні поля, луки, ліси та млини. Іван та Василь також сотникували у Сосниці. Василь – слід за Іваном. А Іван, маючи круту вдачу, не схотів "заслужити собі подяки від людності". Тому й зазнав суворої кари – його вбили селяни.

Після виїзду П. Дорошенка до Москви, а з Москви до В'ятки, його мати – "старица Митродора" – залишилась на Сосниччині. З іменем Марія та прізвищем Дорошиха прийняла схиму і влаштувалась ігуменею в найближчому від Сосниці Макошинському Покровському монастирі.

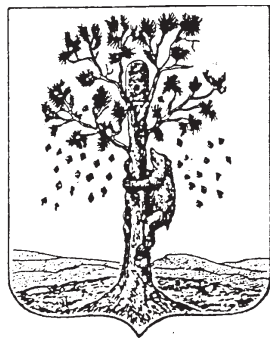
Під двоголовим імперським орлом

Після прийняття Переяславською радою рішення про приєднання Війська Запорозького (Гетьманщини) до Московської держави жителі Сосниці присягли на вірність російському царю. За переписними книгами 1654 року – 279 козаків та 255 міщан. В 1655 році місто одержав Стародубський полковник Т. Онікієнко (Анікеєв).

Стосунки міщанства, козацтва та російської адміністрації склалися неоднозначно. У 1663-1664 роках на теренах Чернігово-Сіверщини перебувало військо польського короля Яна Казимира. Сосницький полковник Яків Карпович Скидан дав бій полякам біля Березного та, на деякий час, призупинив їх наступ, не допустивши до цього міста. Як незабаром з'ясувалося – ціною власного життя. Водночас сама Сосниця, поруч з іншими містечками, добровільно відчинила ворота перед польським військом.

У 1666 році до Сосниці прибув російський воевода Лихачов і провів перепис населення. За його царський намісник та інші урядовці накладали на жителів вже забути ними податки, збирали мито з усіх привезених на ярмарки і торги товарів. Посполиті (селяни), крім того, мали платити з кожного плуга по 16 четвертей жита й по 1 карбованцю, а з кожної сохи – по дві четверті й 25 копійок. Обурене населення 1668 року взяло участь у повстанні Лівобережної України проти влади Російської держави. Та незабаром їй вдалося відновити своє панування, але податки довелося відмінити.

У другій половині XVII ст. на тлі Руїни Правобережної України, створилися

Герб Сосниці

відносно сприятливі умови для економічного й культурного розвитку Сосниці. За даними переписних книг 1666 року в Сосниці нараховувалося 567 дворів, третину (170) становили ремісничі та торгові. У 62 дворах городяни займалися сільким господарством, в одному – рибальством. В місті працювали ремісники 27 спеціальностей. Частина з них виробляла продукти харчування (різники, калачники, винники, солодовники, олійники, броварники, ковбасники) інші робили побутові речі (обробка дерева, ткачі, шевці, кушніри). Поширеними були промисли, насамперед млинарство, а також рудний та гутництво – виробництво скла.

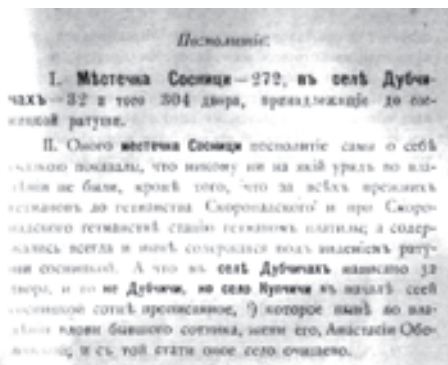
Значна частина мешканців міста займалася торгівлею – в Сосниці тоді було десять дворів коробейників, чотири – коломоївців, по одному – крамарів та шинкарів. Крім того, за нагоди торгували й звичайні козаки, старшина та міщани, часом досягаючи в тому неабияких успіхів. Як стверджував історик М. С. Чуприна, сосницький сотник Павленко налагодив торгівлю з Москвою і одного разу відправив на "государев двор" 31 віз із діжками горілки.

Водночас, з'явилася нова категорія економічно залежного населення – підсусідки та бобилі (близько 300 душ), які жили при дворах старшини, козаків та міщан.

Ситуація суттєво погіршилася на початку XVIII ст., коли події Північної війни негативно вплинули на чисельність мешканців Сосниці та його добробут. Втім, як і скрізь на Гетьманщині.

Одночасно змінюються основні торговельні пріоритети в Сосниці – замість європейського, провідні позиції займає російський напрямок. Із Сосниці вивозили до Москви та інших міст Росії головним чином віск, селітру, овчину, посуд, худобу, сало. Крім природних процесів втягування до всеросійського ринку свою роль тут зіграли й обмежувальні рішення російської влади. Насамперед – заборона за Петра I прямої торгівлі з європейськими країнами інакше, ніж через порти на Балтиці та Білому морі. Таким чином, російський цар, відкривши вікно в Європу для своєї держави, закрив двері для України, в тому числі – Сосниці.

Мешканці містечка, включно з селянами, за української козацької держави залишалися вільними. З "Генерального следствия о маетностях Черниговского полка 1729-1730 г." дізнаємося, що на той час в містечку нараховувалося 272 селянські двори, які належали до управління міської ратуші. Там же читаємо таке:

Фрагмент з "Генерального следствия о маетностях Черниговского полка 1729-1730 г."

"Оного местечка Сосниці посполитые самы о себе сказкою показали, что нікому ни на який уряд во владеніи не были, кроме того, что за всех прежних гетманов до гетманства Скоропадского и при Скоропадского гетманстве стацію гетманом платили; а содержались всегда и ныне содержатся под виденіем ратуши сосницкой".

Відповідно до Ревізії Чернігівського полку 1732 року в Сосниці нараховувалося вісім дворів козацької старшини, десять "дворів поповських", чотири – поломарські, п'ять шкіл, чотири шпиталі, двадцять чотири шинка. Інші належали шляхті, козацькій старшині, церквам і навіть сосницькому війту (міському голові). Освітні та медичні установи діяли при церквах. Шпиталі слугували як лікарні та

Новгород-Сіверське намісництво

будинки для немічних, калік, людей похилого віку. Школи мали невелику кількість учнів. Так відомо, що 1750 року в Сосниці діяло шість шкіл, де навчалися від 5 до 15 хлопців. Викладали, як правило, дяки. Школи утримувалися не державою, а за громадські гроші і довгий час забезпечували доволі високий рівень освіти населення на теренах козацької України. Такі школи занепадають наприкінці XVIII ст. одночасно з централізаційними процесами в Російській імперії та повторним закріпаченням селянства. Відродження

народної освіти стало можливим лише після заснування дум та земств у другій половині XIX ст.

Відповідно до Румянцевського опису Малоросії (середина 60-х років XVIII ст.) в місті бачимо вже 694 двори, в тому числі козацьких – 212, міщанських – 10, а ще 90, які зазначалися міщанськими за попередніми ревзіями, насправді знаходилися в "ненадежном владении разных владельцев", переважно козацької старшини, яка всім правдами та неправдами прибирала до своїх рук нерухомість.

Після ліквідації російською імператрицею Катериною II автономної української козацької держави (Гетьманщини) Сосниця з 1782 до 1796 року перебувала в складі Новгород-Сіверського намісництва. З 1797 року стала повітовим містом Малоросійської, а з 1802 року – Чернігівської губернії (так зване штатне місто, тобто – центр адміністративно-територіальної одиниці). Такий стан справ зберігався до 20-х років XX ст. Одночасно в Сосниці скасовували ратушне самоврядування та створили так звану "шестигласну думу" – міське управління, яке, на відміну від попереднього, повністю залежало від державної влади.

24 січня 1787 року через Сосницю проїжджала та гостювала в місті імператриця. Після урочистої зустрічі та молебнів Катерина II зупинилась у будинку дворян Полторацьких, помиляся в бані, що її влаштував господар, а

наступного дня рушила до Чернігова. Як стверджує Ю. С. Виноградський: "У 1787 році вона проїжджала через Сосницю і зупинялася у поміщика Полторацького, за яким закріпила всі вільні сосницькі землі. Сосницький поміщик Шатиловський (Шатило), великий шахрай, зумів догодити Катерині і одержав у нагороду хутори: Чащі, Ляшківці, Степок, Якличі, Андріївку, Філонівку".

Наприкінці XVIII ст. в Сосниці ще зберігалось старовинне укріплення, яке складалося з земляного валу у формі прямокутника та малого замку. Воріт було вже не троє, а п'ять, збільшилась кількість вулиць: Чернігівська, Глухівська, Новгород-Сіверська, Менська, Новомлинська. За фортецею починалося передмістя.

Згідно "Топографічного опису Малоросійської губернії 1798-1800 років" в Сосниці нараховувалося вісім церков, в т.ч. – дві кам'яні. Всі цивільні споруди залишалися дерев'яними. Три з них були казенними та займалися: городничеством та казначейством, повітовим та нижнім земським судами, городовим магістратом, міською думою та "сиротським і словесними судами". Приватних будинків – записано 698, з них дворянських – 62, священників – 21, купецьких – 4, міщанських – 69, різночинних – 2, козацьких – 305, відставних від служби – 7, поміщицьких селян – 228. Тобто, абсолютно більшу частину населення Сосниці складали козаки та селяни, міщанство перебувало у меншості. Всього в місті проживало 3320 мешканців.

Головним заняттям соснинців наприкінці XVIII ст. лишалося хліборобство й скотарство. Врожаї збирали невеликі (11 – 20 пудів жита з десятини), тому велике значення мали промисли, зокрема лісові – бобровицький, стрілецький, пташницький. Розвивалося також тютюнництво, садівництво, бджільництво (бортництво). В місті розташовувалися численні городи, на яких місцеві мешканці вирощували огірки, петрушку, пастернак, цибулю, горох, боби, картоплю, ріпу, пшеницю, тютюн. При хатах були невеликі сади: яблуні, груші, сливи, вишні – як для себе, так і на продаж. Традиційно у серпні та вересні за фруктами приїзджали купці з білоруських земель.

Жінки, крім землеробства, займалися рукоділлям, пряли льон, коноплі, вовну для своїх потреб і на продаж. У місті налічувалося близько 200 ремісників, які об'єднувалися у шевський, ковальський, булочний, ткацький, кравецький та інші цехи. У згаданому "Топографічному описі..." називаються такі фахівці: кравці – сорок, чоботарі – шістдесят, ковалі – двадцять один, котельники – два, слюсарі – та столярі – по три, ткачі – п'ятнадцять, горшечники та печники – по одному, овчинники – шість, м'ясники – п'ять, калачники – шістнадцять. Великий попит

*Російська імператриця
Катерина II*

мали вироби з дерева: діжки, ночви, коробки, колеса, посуд. Поширилося гутництво (виробництво скла), на річці Убідь працювали численні млини.

Значну роль в економічному житті міста, як і раніше, відігравали ярмарки, що відбувалися тричі на рік (вознесенський, сиропустний, на десяту п'ятницю), а також щотижневі торги. Тут продавали хліб, в'ялену рибу, сіль, горілку, вино, тютюн, залізо, дьоготь, худобу, а також дрова – возами. Приїзджали купці з Чернігова, Ніжина, Борзни, Коропа, Стародуба, Кролевця, Путивля, Ромен, Лубен, Гадяча та інших міст з товарами: в'яленою рибою, сіллю, конопляною олією, дьогтем, харчами. Місцеві купці торгували німецькими та російськими товарами, а міщани – сіллю, тютюном, дьогтем, рибою, виноградним вином, сіном, вівсом, дрібними дерев'яними виробами. Чимало жителів займалося чумацьким промислом. Поширеним був і "самовоз" – перевезення хліба з півночі на південь. Від Сосниці дороги йшли на Чернігів, Новгород-Сіверський, Кролевець та Конотоп, що сприяло його розвитку.

Але одна галузь довгий час залишалася проблемною для місцевого податківців – торгівля горілчаними виробами. За часів козаччини право на їх виробництво мали шляхта, козаки, міщани. Тобто, фактично йшлося про одну з ознак прав вільної людини. Ліквідувавши українську козацьку державу, Російська імперія залишила право куріння горілки лише за дворянами. Відтоді звичайні мешканці (козаки, міщани, священники) могли виробляти горілчані напої вдома лише за згодою відкупників.

Але платити ніхто не збирався, бо народ звик до інших порядків. Між тим, винокурення становило важливу складову економіки Сосниці, горілку відрами возили продавати в більші міста, зокрема, Київ.

Як засвідчують "Відомості про розташування і обшири міст Чернігівської губернії 1810 року", на початку XIX ст. "питьейных домов таких которые бы были отдаваемы на откуп в городе Соснице а так же и выставок не имеется", але у ближчому Загребеллі їх нараховувалося тринадцять. Тобто шинки працювали, але "по произволу помещиков и других жителей" до міської скарбниці гроші не надходили. Тож 1810 року городничий Ємельян Імшенецький запропонував відкрити у Сосниці двадцять нових шинків – по сім у кожній з двох частин Сосниці та шість в інших її місцях. А ще місця тимчасових продажів ("виставок") – 45. За

*Сосниця. План міста,
кін. XVIII ст.*

такої постановки питання очікувалося, що протягом року мешканці та гості міста випиватимуть: вина – до 200, водки (горілки) – до 150, наливков – до 200, пива – до 1000, меду (медовухи) – до 600 відер.

У XIX – на початку XX ст. Сосниця розвивалась як типове повітове місто Російської імперії. Губернська канцелярія розробила плани регулярної забудови повітових міст, тож з 1803 року розпочалася реконструкція й Сосниці. Засипали рови, ліквідували оборонні вали, межу між фортецею та передгороддям, прокладали нові, рівні вулиці (мережа їх зберігається й досі). Так назавжди зникає Сосницька фортеця й попередня традиційна структура забудови містечка. Йдеться про типовий випадок – багато європейських міст (наприклад, Львів, Краків) на початку XIX ст. позбулися своїх старовинних укріплень. Нові часи середньовічних фортець не потребували.

Як і населення інших міст, жителі Сосниці брали активну участь у війні 1812 року проти армії Наполеона. Багато з них вступали до ополченських та козачих полків. Тільки до народного ополчення з повіту записалося 1461 чоловік. Відвагу та героїзм виявив у боях з ворогом А. Дорошенко – партизан загону О. М. Сеславіна. Жителі постачали діючій армії продовольство, коней, волів. У місті була створена центральна база провіантських складів, якій великого значення надавав головнокомандувач російських військ – фельдмаршал М. І. Кутузов.

1813 року як наслідок війни спалахнула чума. Втрати населення Сосниці, ймовірно, виявилися дуже значними. Принаймні, на початку XIX ст. в місті нараховувалося 558 дворів, що менше, ніж у попередній період. 1840 року їх було 600.

В першій половині XIX ст. в Сосниці діяла парафіяльна школа, де працювали сім учителів, бібліотека, у фондах якої налічувалося 698 томів, була лікарня на вісім місць, 1830 року відкрилася перша аптека (належала провізору Карлу Камфу).

За свідченням О. В. Маркова-Полтарацького Сосниця середини XIX ст. виглядала так: "Наше місто живе витворами лугів, ланів, плантацій та зовнішнім видом своїм і населенням переважно землеробським мало схоже на місто. Воно своїми клунями, своїми скиртами жита, ячменю, гречихи та прочого і стогами сіна, що оточують хати та дворянські споруди, й своїми фруктовими садами з доріжками, що обсажені крижовником, смородиною, нагадує більше селище, ніж місто. Воно не збільшується і не прикрашається й несе на собі печатку застою... Зміни в його фізіології викликають лише пори року. З них найнеспокійніше –

Г. П. Керн

літо, коли квітне табак й душить жителів запаморочливим запахом нікотину". Дружиною цього автора була А. П. Керн, оспівана О. С. Пушкіним.

* * *

Рубіжним для Сосниці став 1861 рік – рік здійснення селянської реформи. В самому місті держава звільнила від кріпацької залежності понад 200 поміщицьких селян. Вони перестали бути живим майном господаря та набували певних громадських та економічних прав. Середній наділ на ревізку душу в Сосниці дорівнював двом десятинам польової землі, що було замало для ведення самостійного господарства. До того ж, викупні платежі за землю становили 11624 крб., що значно перевищило тогочасну ринкову ціну. А ще протягом шести років, поки селяни вважалися тимчасовозобов'язаними, вони повинні були за кожну десятину відробляти 7 тяглових і 12 піших днів на рік. Вчорашні кріпаки відмовлялися виконувати ці повинності, і тоді губернатор прислав у Сосницю війська. Дійшло навіть до сутички з солдатами.

Після реформи землеробство дедалі більше набирало товарного характеру. Швидко зростали посіви цукрових буряків, конопель і тютюну, у вирощуванні яких Сосницький повіт посідав друге місце в губернії. Торгівля тютюном, що вивозився не тільки в міста України й Росії, але й за кордон, відігравала значну роль у зростанні прибутків заможних селян. Особливо наживалися скупники й лихварі, які скуповували тютюн у бідняків ще зеленим. Розвивалися й кустарні промисли: шкіряний, шевський, корзиноплетільний та ін. 1870 року ремеслами в місті займалися 313 чоловік.

Група переписчиків

Промисловість у другій половині XIX – на початку XX ст. розвивалася слабо. Торфорозробка "Підкруччя", пивоварний, два цегельні та лісопильний заводи і окремі майстерні, що виготовляли діжки, колеса та сани, за кількістю робітників були незначними. Не поталанило Сосниці з залізницею – тоді вона пройшла іншим шляхом.

У 1860 році в місті нараховувалося 5874 мешканців. Відомо, що 1861 року в Сосниці був 671 будинок, в тому числі з'являються три цегляні, а 1897 – 1084, з них – п'ять цегляних.

За даними першого Всеросійського перепису 1897 року в місті проживало 7087 чоловік. За Переписом найбільше в місті було селян – 4095 та міщан – 2470. Також згадуються дворяни (спадкові та особисті) – 324, духовництво – 47, купці – 46, інші – 105. За національним складом Сосниця була населена переважно

українцями та євреями – 5068 та 1840 відповідно. Росіян проживало лише 158 чоловік. Серед українців було 243 дворян, серед росіян – 72, що становить 5% та 45,5% пропорційно до чисельності цих національних громад міста. Серед євреїв дворян не було і був лише один почесний громадянин, тоді як серед українців таких згадується 77, а серед росіян – 15. Серед духовництва Сосниці було 32 українця та 15 росіян – 0,6% та 9,5% відносно національного складу міста. Натомість євреї мали абсолютну перевагу серед міщан – 1793 мешканця, що становило 97% іудейського населення міста та 72,8% міщан Сосниці. Українців серед міщан нараховувалося 653 особи, росіян – 15. Українське населення міста залишалось переважно селянським – 4050 чоловік або ж 99% селян Сосниці чи 79,9% від всіх українців містечка. Серед росіян відомо про 26 селян, а серед євреїв – 16.

Типова селянська хата в Сосниці (музей О.П. Довженка)

Не дивно, що за таких величин рівень освіти суттєво відрізнявся між різними національними групами. Лише 35,43% населення міста вміло читати та писати, в тому числі 102 росіянина, 1518 українців, 853 єврея або 64,5%, 29,9% та 46,3% до їх чисельності у складі населення міста. Отже, найупослідженішими щодо навчання були українці, а за соціальною ознакою – селяни. Такий стан справ дає підстави сучасним українським історикам вказувати на колоніальний статус українських земель у складі Російської імперії. Водночас, спотерігалися позитивні ознаки – серед дітей та підлітків від 10 до 19 років писемними були вже 58% (насамперед, за рахунок діяльності земських шкіл, отже – не держави, а місцевого самоврядування).

За родом занять професії між основними трьома національними групами Сосниці розподілялися таким чином. Серед росіян найбільше було тих, хто отримував доходи від нерухомості та священників, серед українців – землеробів, прислуги та майстрів з виготовлення одягу, а серед євреїв – тих, що торгували сільськогосподарськими товарами та одягом, а також кравців.

Перепис зафіксував існування в Сосниці 1135 господарств. Найбільше (499) було таких, де працювало від шести до десяти осіб, що характерно для багатодітних

родин тієї доби. 216 господарств мали найманих працівників. В 131 з них працював лише один робітник, а в 75 – два чи три.

У переважно аграрній Сосниці особливо гостро відчувалося малоземелля селян, помножене на доволі примітивну техніку обробки землі. Не маючи змоги прогодуватись, селяни мусили найматися до поміщиків і куркулів, йти на цукрові заводи, в поміщицькі економії південних губерній. Побутові умови селян, міської

Речі селянського побуту

бідноти були важкими. Харчувалися переважно житнім хлібом, картоплею та капустою. М'ясо і цукор вважалися розкішшю. Діти з 6-7 років залучалися до роботи в господарстві, ставали за підпасків. На поміщицьких заводах, в економіях з'являється нове обладнання. Щопрада, розташовувалися вони в старих непристосованих приміщеннях, чим ускладнювалися й без того нелегкі умови праці. Про життя селян, і зокрема своєї родини, згадував видатний український кінорежисер О.П. Довженко: "Було в минулому житті моїх батьків багато плачу, темряви і жалю. Неясні надії і марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварах. А найбільш, чого їм відпустила доля, – роботи, тяжкої праці".

Ідеї революційної боротьби за свої соціально-економічні та політичні права, що поширювалися в країні, знаходили сприятливий ґрунт і в Сосниці. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в місті виникають перші політичні опозиційні до влади групи соціалістичного спрямування. Серед робочого люду ними влаштовувались таємні сходки, розповсюджувалась революційна література. У вересні 1903 року

відбувся триденний страйк робітників, які вимагали скорочення робочого дня і збільшення заробітної плати. Свою опозиційність виявляла й ліберальна, в тому числі, земська, інтелігенція.

Щоб надійно утримувати ситуацію, губернська влада дбайливо добирала кадри земських начальників. Одна з найколеритніших постатей – М. Л. Радченко. На момент призначення – кандидат Київського університету, колезький асесор, мав право на спадкове дворянство. За походженням – син купця. У Сосницькому повіті мав паровий лісопильний завод, а за межами повіту ще й 1192 десятини землі. Його мати мешкала в Конотопі. Володіла будинком, садибою, крамницею і землею загальною площею в 12 десятин. Після закінчення університету М. Л. Радченко деякий час працював учителем, потім став мировим суддею Сосницького мирового округу. Сім років М. Л. Радченко обіймав посаду земського начальника другої ділянки Сосницького повіту. За службу нагороджений орденом Святої Анни, щедро наділявся чинами: колезького радника, статського і надвірного.

Опорою влади були також сосницькі монархісти та октябристи. Голова Сосницької земської управи С. Л. Якимих належав, наприклад, до октябристів, а священики С. Г. Матусевич, О. С. Рождественський та інші – до монархістів.

Проблеми, що накопичувалися в державі, яскраво виявили себе під час революції 1905-1907 років. Восени 1905 року в Сосниці відбулося кілька мітингів – до боротьби включались селяни. Вони захоплювали землю, ділили майно, розгромили 35 економій. На прохання місцевих властей для придушення селянських виступів уряд ввів до Сосниці війська, відбулися арешти керівників революційних організацій. Проте боротьба тривала. На квартирі сосницького соціал-демократа Я. Оринича жандарми виявили гектограф і свинцеву печатку з написом "Сосницька організація РСДРП". Разом з селянином Т. Бадериком Я. Оринич надрукував відозви "До товаришів селян", "До громадян" та ін. У нього часто відбувалися збори революційної молоді. Але з настанням Столипінської реакції в 1907 році Сосницькі соціалістичні партійні організації були розгромлені.

* * *

Поруч з селянською, в Російській імперії часів правління Олександра II проходили й інші реформи, зокрема, земська 1863 року та міська 1870 року. Розпочали свою роботу позастанові виборні самоврядні інституції: 1865 року – Сосницьке повітове земство, а 4 жовтня 1872 – Сосницька міська дума. За "Городовим Положенням" 1870 року дума працювала у складі 42 гласних, за відповідним документом 1892 року – 22. Першим міським головою було обрано купця другої гільдії Миколу Любимова. Таким чином, робилася спроба відродження місцевого самоврядування, залучення ініціативи не держави, а самого населення для вирішення повсякденних проблем.

Самоврядні установи на Чернігівщині, насамперед земства, відомі як осередки

прихильників лібералізму. Губернський предводитель дворянства, людина консервативних та охоронних переконань М. Неплюєв навіть відніс Сосницьке земство зразка кінця 70-х років XIX ст. до таких, де "партія революціонерів" (фактично це були ліво-ліберальні земці) має значну кількість прибічників.

Права та представницькі функції нових органів держава обмежила жорсткими законодавчими рамками. Так, під час виборів до дум право голосу отримали тоді лише кількасот городян, а саме: 1872 року – 771, 1876 – 259, 1888 – 690. Після контрреформ Олександра III чисельність виборців ще зменшилася. 1894 року вона становила 111 осіб, 1898 – 147. Напередодні Першої світової війни із 8193 жителів Сосниці тільки 151 мав право брати участь у виборах. Такий стан справ обумовлювався, насамперед, великим майновим та грошовим цензами. Фактично, право голосу тоді отримували не громадяни, а їх майно – нерухомість. Якщо хтось його мав недостатньо – до списку виборців не потрапляв.

Та, незважаючи на зазначені обставини, внесок дум та земств у місцеве життя виявився напрочуд вагомим. Чи не найбільшу роль вони зіграли у розвитку системи охорони здоров'я та освіти. За рахунок місцевих зборів засновувалися земські лікарні та школи. У 80-х роках XIX ст. за рахунок земства було споруджено кілька дерев'яних будинків лікарні. 1910 року в земській лікарні на 25 місць працювали 1 лікар, 5 фельдшерів і 2 акушерки. Вочевидь, потреби були більшими, але варто пам'ятати, що земства починали справу охорони здоров'я у сільській місцевості ледь не з нуля. Довгий час земським лікарем був П. В. Ольденберг, згодом його ім'я носила лікарня.

1871 року в Сосниці відкриваються дві земські школи. Їх ініціатором став земський діяч О. П. Карпинський. Згодом повітова земська школа (училище) стала міською. Загалом, за архівними даними, вже в 1901 році в Сосниці працювали: Сосницька 4-класна жіноча прогімназія (з 1874 року), Сосницьке повітове училище (з 1816-го року), Сосницьке однокласне міське приходське училище (з 1818-го року), Сосницьке (Змітнівське) приходське жіноче, переведене із села Змітнева, та школа при Соборно-Троїцькій церкві. Навчалось в них близько 300 дітей.

У повітовому училищі навчалися майже виключно діти дворян. На його утримання з державного казначейства відпускатися 2325 крб. та 315 крб. із зборів за навчання. Почесним смотрителем був корнет Віктор Дмитрович Лишин, штатним – колезький асесор Микола Якович Морозов (навчався у Глухівському учительському інституті). Законовчителем з 1886 року працював священник Кирило Захвалінський. Цю ж посаду він обіймав за сумісництвом і в Сосницькому однокласному міському приходському училищі.

Вчителями повітового училища працювали: Борис Модестович Журківський (вів уроки російської), Дмитро Павлович Добичин (викладав історію й географію), Іван Тарасович Підгорний (вчив математики) і Петро Мойсейович Скриль (чистописання, креслення й малювання).

Училище, в якому навчались 55 хлопчиків, обслуговував сосницький лікар Василь Дмитрович Імшенецький – гласний думи. Як повітове, існувало воно до

1 липня 1902 року, до часу його реорганізації в Сосницьке трикласне міське училище.

Стараннями думи інше училище – Сосницьке міське приходське (парафіяльне) – з 1901-1902 навчального року почало входити в розряд двокомплектних. На 1 січня 1902 року в ньому вже рахувалося 122 учні, а на 1 січня 1903-го – 132. Це училище містилося "обіч тюрми" в найнятому приміщенні, до того ж, аварійному. І дума взяла його під свою опіку. Почала інтенсивніше працювати над тим, щоб училище мало пристойніше приміщення. На її клопотання губерньська земська управа виділила для цього 2000 крб.

Загальний вигляд дореволюційної Сосниці. 1911 рік

Керуючись необхідністю зміцнення матеріальної бази, Сосницька дума 30 квітня 1902 року уповноважила міського голову придбати для училища садибу в нащадків дворян Чеховичевих за 6500 крб, а в нащадків Павла Богдановського – будинок за 1500 крб., щоб відкрити в ньому такого ж типу училище на В'юнищі – передмісті Сосниці.

З придбанням приміщень освітня мережа розширилась. Однак фінансове становище міста не дозволяло розгорнути її як слід. Борги значно перевищували прибуткову частину бюджету. І дума вишукувала резерви. Пішла навіть на те, щоб віддати в оренду міські вигонні землі. Зверталася в міністерство фінансів за позикою. Користувалась позичками місцевих дворян (під проценти), субсидіями від земства, міністерства.

Міська дума постійно задихалася в боргах. Але попри все кошти на освітні цілі знаходила. Переконує в цьому й журнальний запис ходу її засідання від 15 травня 1910 року: "Выслушав доклад Гор. Головы о достройке здания для 1-го Сосницкого городского приходского училища, Гор. Дума, – читаємо в ньому, – единогласно постановила: 1) немедленно приступить к достройке означенного здания с точным выполнением Министерского плана...; 2) Смету на достройку... утвердить в сумме до 3000 рублей; 3) Предоставить строительной комиссии право избрать хозяйственный или подрядный способ постройки...; 4) При возведении постройки ветхие флигеля и сараи снести... 5) выразить глубокую благодарность члену Госуд. Думы Г. В. Скоропадскому и Сосн. Предворителю Дворянства графу В. А. Мусину-Пушкину за заботы по

осуществленію в г. Соснице плана всеобщего обучения...".

А згідно з планом передбачалося, щоб до кінця наступного десятиріччя (1909-1918 роки) з врахуванням приросту населення відкрити в місті ще два нові училища: одне в Покровській частині Сосниці, друге – в Гірській. Передбачалося охопити початковою школою всіх дітей міста.

Тоді ж Сосницька дума впритул зайнялася і питанням про відкриття в місті середнього навчального закладу для хлопців – гімназії або реального училища. Зупинилася на гімназії і мотивувала це тим, що значна кількість дітей після початкової школи хоче вчитися далі, але багато з них із числа бідніших залишається

Сосницькі самодіяльні артисти після вистави "Сватання на Гончарівці". 1915 рік

"за бортом". З цією метою дума прийняла рішення про виділення в центрі міста садибної ділянки під спорудження приміщення гімназії загальною площею в 1 десятину землі. Оцінка вартості цієї ділянки становила 10 тис. крб. Думою були прийняті також рішення про виділення на будівництво 2 тис. крб. одноразових асигнувань, 500 крб. на устаткування і 500 крб. на щорічне утримування приміщень. Нею було ініційовано і збір коштів на будівництво за підписними листами. У підписні листи внесли свої прізвища 135 соснинців, що додатково давало ще 3200 крб. Цими та рядом інших конкретних кроків думи гімназію згодом було відкрито. Поступово вирішувалися й інші питання. Прогімназію реорганізовано в жіночу гімназію. Учителям, які не мали шкільних квартир, виділялися кошти на оплату найманих. Приділялась увага охопленню початковим

навчанням якомога більшої кількості дітей, і на це вже в 1912 р. виділялося 68% коштів від усього наявного в той час міського освітянського бюджету.

Тісно співпрацюючи з Сосницьким земством, міська дума вирішувала одночасно й такі важливі проблеми, як ремонт доріг, мостів, боротьба з повінню, з пожежами, відкриття ремісничої школи при корзиноплетільній майстерні та ін. Своєї лікарні дума не засновувала, місто користувалося земською. Водночас коштом міста утримувалася пожежна команда. Вона мала власний духовий оркестр, що в святкові дня грав у міському парку. 1872 року розгорнула роботу публічна бібліотека імені М. В. Гоголя (розміщувалася в одній з кімнат земства). У 1913 року одне з початкових міських училищ одержало статус вищого початкового. 1911 року в місті відкрився перший кінотеатр.

Іншим проявом легальної громадської активності, став Сосницький народний театр, організований у 1910 році з ініціативи Сосницького повітового комітету попечительства про народну освіту. В ньому гуртувались аматори – місцеві самодіяльні митці. В театрі успішно ставились п'єси: "Сватання на Гончарівці", "Дай серцю волю, заведе в неволю", "Ой, не ходи Грицю", "Назар Стодоля" та інші. В роботі драматичного гуртка брав участь й О. Довженко.

Також у місті утворився й до 1915 року діяв Сосницький кобзарських цех "старців". До нього належали кобзар П. В. Кулик, лірник К. П. Бондаренко. Багатий пісенний репертуар був у народного співака А. Матющенка.

* * *

У XIX – на початку XX ст. доля пов'язала з Сосницею життя кількох відомих людей. В містечку потоваришували декабристи – М. О. Фонвізін та І. Д. Якушкін.

Одинадцять років у Сосниці проживала Ганна (Анна) Петрівна Керн (1800-1879) – авторка цікавих спогадів про О. С. Пушкіна, М. І. Глінку та деяких інших визначних діячів російської культури. Великий російський поет присвятив А. П. Керн один із найкращих своїх віршів, який починався рядками:

Я помню чудное мгновенье:

Передо мной явилась ты,

Как мимолетное виденье,

Как гений чистой красоты.

У 60-ті роки XIX ст. деякий час в місті працював акцизним наглядцем Дмитро Васильович Маркович – відомий український юрист, публіцист, кооператор, громадський, політичний та державний діяч. У 1919 році, за доби Української революції, він очолював міністерство юстиції, а деякий час виконував обов'язки голови Ради Народних міністрів Української народної республіки.

* * *

У дореволюційний період Сосниця славилася своїми храмами. На В'юнищі, в передмісті Сосниці, діяв храм Вознесіння, споруджений ще в 1657 році на місці старого. У 1935 році його закрили.

Покровська церква

була спалена блискавкою, після чого реставрувалась. Поряд з Воскресенською був ще одна церква, де службу українською мовою правив отець Соломаха. На відміну від інших, вона взимку опалювалась. Обидва ці храми не збереглись.

На сосницькому кладовищі з 1778 року тривалий час існувала Митрофанівська церква. А ще раніше, в 1708 році, заявила про себе Сосницька Рувимська пустинь, заснована сербським єпископом Рувимом. Була вона приписана до Пустинно-Рихлівського монастиря. Монастир закрили 1786 року, а церкву, яка там діяла, перенесли в інше місце.

Як свідчать архівні джерела, не всі служителі церкви були зразком доброї поведінки. У Соборно-Троїцькій церкві працював пастирем, успадкувавши професію від батька, отець Андрій Виноградський (не плутати з однофамільцями, що дали Сосниці відомого краєзнавця – В.П.).

Цей батюшка спочатку був наглядачем тюремної церкви. Потім став священником. У чорний єпархіальний список потрапив зразу ж після закінчення семінарії. 1907 року священник Георгіївської церкви Нових Млинів о. Григорій

З 1702 року почалося спорудження кам'яного Свято-Троїцького собору на кошти знатного купця Г. І. Коренька, але того ж року його вбили грабіжники, і споруду завершували інші. У 1787 році імператриця Катерина II, побувавши в соборі "пожалувала" на його оновлення 500 крб. Він діяв і стояв довго. Розібраний у післявоєнний час.

Із діючих нині як історична пам'ятка збереглася Покровська церква. Це пам'ятка дерев'яного зодчества. Споруджена 1724 року, вона була перебудована 1747-го. Церква в різні часи то закривалася, то відкривалась. А відродилася у 1988-му.

Кам'яна Воскресенська церква споруджували "усердием Марка Федоровича Полторацкого". У 1756 році вона відкрила двері. Але згодом вона

По церковнымъ записямъ число прихожанъ:

	1770	1790.	1810.	1830.	1850.	1860.
муж. жен.	муж. жен.	муж. жен.	муж. жен.	муж. жен.	муж. жен.	муж. жен.
Троицкой .	296 280	338 325	373 364	415 398	500 576	532 627
Воскресенской .	220 219	254 240	288 274	340 320	412 513	469 530
Покровской .	248 246	275 270	320 309	348 345	401 435	429 471
Воскресенской .	477 472	500 497	540 546	580 581	635 645	683 740
Итого .	1241	1376	1523	1683	1950	2106

Фрагмент з "Историко-статистического описания Черниговской епархии"

Бруякін, який перевіряв факти масового незадоволення Виноградським, доповідаючи в консисторію, наголошував, що з числа 75 опитаних ним осіб "только 8 человек не желали удаления О. Виноградского" і що ставлення прихожан до нього "очень обострённое". У висновках по розслідуванню всієї цієї справи знаходимо й головні причини такої різкої дис.гармонії між отцем та його приходам:

- а) "жаден к деньгам";
- б) "вымогает плату из неимущего люда при требоисправлениям";
- в) "желая побольше получить, говорит своим прихожанам, что бог только тогда услышит молитву священника, когда последний будет удовлетворён оплатой, в противном случае можно подвергнуться несчастью".

Радянське місто

Напередодні першої світової війни Сосниця лишалася невеликим містом з населенням біля восьми тисяч чоловік. З 945 будинків кам'яних було сім; 525 – криті соломою. Вулиці освітлювались газовими ліхтарями, яких на все місто налічувалося 120. Війна суттєво погіршила становище мешканців Сосниці. Частина найбільш економічно активного чоловічого населення воювала та гинула. Містечко брало на себе тягар обслуговування запасних військових частин. Зросла дорожнеча, виник дефіцит необхідних товарів, збільшувався робочий день. Щоб запобігти революційним виступам, власті збільшили в місті поліцейську команду.

На початку березня 1917 року в Сосниці стало відомо про повалення самодержавства. Відчуття неочікуваної свободи породило ейфорію серед населення міста. Повсюдно відбувалися сходки і мітинги. Приймалися резолюції, обговорювались питання про поділ поміщицької землі, завершення війни.

Наймасовішим в Сосниці став мітинг на честь 1 травня (за старим стилем то був день 18 квітня). "На центральну площу міста сходилися його мешканці з прапорами, співом революційних пісень, гаслами: "За землю и волю армія впереди!" (військові), "Да здравствует свобода!", "Да здравствует революционная школа!" (учні), "Пролетарии все стран, соединяйтесь!" (слоган соціал-демократів), "В борьбе обретишь ты право свое" (заклик есерів). Тож на мітинг прийшли військові, селяни, робітники, гімназисти, представники політичних партій та громадських організацій. Поруч з червоними прапорами мирно співіснували портрет Тараса Шевченка, українські жовто-блакитні стяги зі словами "Хай живе Україна!". Як засвідчили сосницькі "Известия", "найбільш стрункими були ряди євреїв, що з'явилися з національним прапором біло-блакитного кольору.

Все це було так незвично для Сосниці. Кожна група співала свої пісні. Кращими у виконанні були українські гімни, дружно проспівані хором учнів Вищого Початкового училища. З балкону лунало вільне слово про жакливе минуле, про світле майбутнє.

Тисячний натовп захоплено вітав ораторів гаслами "Ура!", "Слава!", "Хай живе свобода!", "Хай живе доблесна армія!".

Після мітингу стрункими рядами вся маса народу попрямувала до Собору, де відправлено було духівництвом молебень на площі та євреями в синагозі. Після молитви довго ще радісні натовпи народу дефілювали (ходили) по місту, й до пізньої ночі дзвеніли у повітрі пісні, переважно українські".

У зв'язку з утворенням Тимчасового уряду в Петрограді тимчасовим комісаром цього уряду став у Сосниці голова земської повітової управи В.І. Навродський-Опошанський. Він відомий також як один з лідерів місцевої української громади.

За участю різних політичних сил сформувався новий революційний орган влади як опора Тимчасового уряду – виконавчий комітет представників громадських організацій. Як свідчив один із лідерів місцевих більшовиків З. Г. Коленко: "Після буржуазної Лютневої революції виконавча влада фактично здійснювалася головою земської управи. У квітні скликано повітовий з'їзд, на якому обрано комітет Тимчасового уряду на чолі з Семеновим, що доти був директором Корюківського цукрового заводу. До складу комітету ввійшли запеклі буржуї – монархіст поміщик Опошанський, поліцмейстер Голатченко, Куриленко та інші пани. Було кілька есерів: Яковенко, Кузьменко, Гайдуківа.

Від пролетаріату увійшли Шевцова і Скляр. Через деякий час Семенова чомусь не стало, а головою комітету обрано колишнього голову земської управи Опошанського...". Як видно з доповіді Я. З. Любинського про стан справ у сосницькій організації Бунду (єврейські соціал-демократи, близькі до меншовиків) спочатку у бюро виконавчого комітету переважали меншовики та есери, але згодом лідерство перехопили українські політичні сили.

Почала виходити газета "Известия" як офіційне видання Сосницького виконавчого комітету. Друкувалася вона російською, а деякі матеріали – українською мовою.

У червні 1917 року в Сосниці обрано раду робітничих, солдатських і селянських депутатів, її очолив учитель Степан Васильович Шалудько. З погіршенням ситуації в країні сосницька рада перейшла в жорстку опозицію до тогочасної влади.

В Сосниці міцні традиції мали українські політичні сили. Коли 25 – 26 березня 1917 року в Києві проходив з'їзд Товариства українських поступовців (перейменованого в Союз українських автономістів-федералістів, згодом – основа Української партії соціалістів-федералістів), то серед його учасників був і представник Сосниці.

Загалом, 1917 рік став для Сосниці часом безпрецедентної громадської активності мешканців містечка.

Представники від Сосниччини брали участь у губернському українському з'їзді, який проходив у Чернігові 8-10 червня 1917 року. Серед іншого було вирішено заснувати на Чернігівщині сільські, волосні, повітові та губернську українські ради, які б мали об'єднати всіх прихильників української ідеї незалежно від їх партійної

приналежності. Незабаром такі ради з'явилися по всій губернії. Двох посланців Сосниччини, Андрія Виноградського та Мирона Олещенка, делегати обрали до складу губернської української ради.

10–12 червня в Чернігові проходили вибори представників до Всеросійської та губернської рад селянських депутатів (селянський з'їзд). До перших представником від Сосницького повіту був обраний Лебідь. До інших – Борисенко та Концевой.

Через півтора місяця потому мешканці Сосниці вперше в історії містечка брали участь у демократичних виборах на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування. Намічені на 30 липня вибори до Сосницької міської думи відбулися з участю 2531 (з 3562 зареєстрованих) виборця або 71%, що значно перевищувало середній показник по країні (60%). Як доповідав міський голова О. С. Виноградський, виборці поставилися до них дуже серйозно, про що свідчить як число тих, що здійснили своє виборче право, "так і повний порядок та спокій під час виборів. Також він засвідчував, що передвиборча агітація "йшла в найбільших розмірах". А в підсумку результат був таким: 262 голоси (три гласних) набрав Соціалістичний блок (російські меншовики та есери, Бунд), 175 – Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія, стільки ж – сіоністи (по два гласних) і, найбільше, 1923 голоси було віддано посланцям, котрі йшли за списками без явних партійних ознак. Серед них – трудове селянство та майстерів, українська громада, спілки покалічених воїнів. Саме їм належало 22 з 29 місць у думі. Міським головою, гласні знову обрали О.С. Виноградського, головою думи – А.З. Кузьменко (останній належав до українських есерів).

Сосницька міська дума виявилася однією з небагатьох в Україні, яка після спроби головнокомандувача Лавра Корнілова повалити Тимчасовий уряд та встановити диктатуру висловила підтримку не лише Тимчасовому уряду, а й водночас Українській Центральній раді та її Генеральному секретаріату. Таке рішення міське самоврядування Сосниці прийняло 3 вересня.

14 вересня проходив Сосницький повітовий селянський з'їзд. Як повідомляла "Черниговская земская газета", в його роботі взяли участь 300 представників від комітетів Селянської спілки, Виконавчих комітетів і кооперативів. З'їзд відкрив глава місцевої виконавчої влади – повітовий комісар О. Семьонов. Він наголосив на важливості "досягнення автономії України і затвердження Генерального Секретаріату". Від Центральної ради в роботі з'їзду взяв участь інструктор-організатор В. Андрієвський, який порушив питання про організацію селянства, насамперед, в Селянській спілці, його участь у виборах до Всеросійських Установчих зборів. Зрештою за пропозицією голови Сосницької української громади М. Терещенка вирішили: "... В кожному селі організувати Селянську Спілку на підставі постанов 1-го Всеукраїнського селянського з'їзду". З мовного питання за пропозицію того ж М. Терещенка (сосницький комісар з народної освіти від Центральної ради) делегати вирішили підтримати рішення, ухвалені 6 вересня Сосницьким повітовим учительським з'їздом, а саме: "1) Навчання на

українській мові принципово вводиться по бажанню населення, з першої групи тільки в тих школах, де це можливо по технічним умовам. 2) Беручи на увагу становище справ на Україні, необхідно в усіх школах, де більшість українського населення, з другої групи ввести уроки читання на українській мові і списування з книг". Делегати винесли відозви з продовольчого та земельного питання, про вибори до земств та Установчих зборів. Свою роботу з'їзд завершив ухвалою – "послати привітні телеграми: міністрові А. Керенському, Генеральному секретареві В. Винниченку і Совіту Салдатських та Робочих Депутатів".

Про рішучий настрій селян Сосниччини поділити землю свідчить те, що в жовтні вони розігнали перший і останній повітовий з'їзд землевласників.

Восени пройшли вибори до земств. Головою Сосницької повітової земської управи став член Української партії соціалістів-федералістів Л. Шмалько.

На виборах до Всеросійських Установчих зборів (наприкінці листопада 1917 року) по Сосницькій окрузі найбільшого успіху домоглася Українська партія соціалістів-революціонерів. Їй було віддано 46681 голос (із 71252 виборців). Депутатом цих зборів за списком українських есерів був обраний й 39-річний Андрій Кузьменко з Сосниці. Більшовикам дісталось 15873 голоси, кадетам – 2457.

А вибори до Установчих зборів Української народної республіки в Сосницькій окрузі не відбулись. Чому так сталося, можна зрозуміти зі свідчень про перебіг голосування у сусідніх містах. Як стверджується в офіційних документах, у Городні з 58 діляниць вибори не відбулися в 11 через тиск більшовицьких загонів, що розігнали комісії, перевертали виборчі урни і взагалі забороняли голосувати. У Новгороді-Сіверському проблеми з організацією виборів сучасники пов'язували, крім розширення радянської влади, з її запереченням ідеї Установчих зборів, також з особливими умовами, "в яких опинився Новгород-Сіверський повіт в двадцятих числах грудня, а саме: погромний рух, що супроводжувався вбивствами, розгромами та розкраданнями винарень і звідси повним п'янством; рух цей загрожував і місту, яке, крім того, знаходилося під впливом чуток про наближення так званих більшовицьких військ, що ввійшли в місто якраз напередодні дня виборів".

Йдеться про доволі типові явища останніх місяців 1917 – лютого 1918 року, які, до того ж, супроводжувалися небаченим ростом цін, затримками зарплат, зникненням із вільного продажу товарів першої необхідності, державною монополією на хліб, горілку, розкладом армії, що перетворювалася на неконтрольовані загони озброєних людей. Тоді, в умовах повного розвалу центральної влади, в Україні залишилося два реальних претенденти на опанування становища:

- більшовики, які намагалися спиратися на ради, відстоювали принципи централізму та диктатури пролетаріату, але з тактичних міркувань погодилися на есерівську програму поділу землі, а також заявили свій намір покласти край війні імперіалістичній, щоправда, тут же розв'язали війну громадянську;

- Українська Центральна рада, де переважали помірковані соціалісти

(українські, російські, польські, єврейські); вона виступала за набуття Україною державного статусу та проведення широкомасштабних реформ, зокрема, щодо розподілу землі за трудовими нормами, прагнула укласти загальний, а не сепаратний мир, а головне – намагалась відстоювати демократичний шлях розвитку, спиратися на законні органи влади – щойно обрані думи та земства.

Ще наприкінці жовтня 1917 року більшовики хотіли силою зброї захопити в Сосниці пошту і телеграф. Але тоді місцева влада вжила заходів – їй на підмогу прибув кінний загін з близько 250-300 бійців. Більшовиків, Шалудька, Гершмана, Шевцова й Новикова – членів місцевої ради – тут же було арештовано. Але через декілька днів звільнено. Їхню вимогу здати владу без бою повітовий комісар Української Центральної ради відхилив.

В середині листопада в Сосниці пройшов мітинг, приурочений проголошенню III Універсалу Центральної ради та утворенню Української Народної республіки. Він зібрав майже три тисячі жителів, тобто більш, ніж третину мешканців містечка.

Однак утримати владу Центральна рада на Сосниччині не змогла. За місяць ситуація зі збройною підтримкою змінилася, солдати з українізованих військових частин розійшлися ділити землю. Цього разу українська влада достеменно могла розраховувати хіба що на добровільний загін Вільного козацтва, який нараховував тридцять бійців. Більшовики організували загін червоної гвардії під командуванням Д. І. Артюха та ревком на чолі з С. В. Шелудьком, чисельність якого перевищила сто чоловік. Аби озброїтися, вони обшукали приватні будинки та садиби. Завдяки таким переконливим аргументам 7 грудня 1917 року нова спроба більшовиків захопити владу виявилася вдалою.

Аби забезпечити фінансування своєї діяльності рада вирішила накласти контрибуцію на поміщиків, купців, статечних городян. В разі відмови їм погрожували арештом. Таким чином вдалося зібрати 30 тис. рублів.

З участю ради обраний зборами земельний комітет включився в розподіл поміщицької землі. А вже 11-12 грудня того ж 1917-го С. В. Шалудько та А. В. Новиков стали учасниками альтернативного до Української Центральної ради I Всеукраїнського з'їзду у Харкові, котрий проголосив радянську владу в Українській Народній республіці. Свято демократії закінчилося, розпочалась кривава боротьба, яка тривала три наступні роки. За цей час влада в Сосниці змінилася кілька разів: Центральна рада, більшовики, Українська держава гетьмана Павла Скоропадського, Директорія УНР, знову більшовики. У листопаді 1919 року

Третій універсал УЦР

за кілька кілометрів від містечка перебували війська білої Добровольчої армії, але далі вони вже не просунулись. Також на Сосниччині діяли численні партизанські селянські загони – як прорадянські, так і антирадянські – залежно від ситуації.

Лише 1920-го почали з'являтися перші ознаки повернення до мирного життя. 1 липня сталася непересічна для міста подія – засновано Сосницький історико-краєзнавчий музей. На початку 1921 року за ініціативою місцевої інтелігенції виникає Сосницьке науково-дослідне товариство, яка проголосило метою своєї діяльності "об'єднання усіх місцевих науково-культурних сил для вивчення місцевого краю і сприяння Радянській владі шляхом наукової роботи". Його статут затвердив Сосницький повітовий виконком, а згодом – і Академія наук УСРР. Першим головою Товариства стала завідувачка Сосницькими педагогічними курсами А. М. Шведова, заступником – Ю. С. Виноградський. До його складу увійшли 50 чоловік, переважно вчителів. Завдяки товариству було створено повітову наукову бібліотеку. Його члени брали участь в наукових експедиціях, порушували питання про охорону історичних пам'яток, робили фахові доповіді. У 1924 році товариство було перейменовано у Науково-освітнє зі зміною профілю діяльності. Після його занепаду дослідницька робота з вивчення минулого Сосниччини сконцентрувалася у місцевому краєзнавчому музеї.

В період так званої нової економічної політики у 1920-х років у Сосниці приступили до відбудови шкільних приміщень, ремонтували шляхи. Оживали дрібні підприємства. В містечку стала до ладу електростанція. Водночас зміцнювалося панування комуністичної партії – єдиної з усього колишнього політичного різноманіття. Як і скрізь в Україні, в Сосниці діяв комітет незаможних селян (створювалися більшовиками замість рад робітничих та селянських депутатів). За класовою ознакою він надавав значну допомогу бідноті, виділяв для їм посівів насіння, залізо для лемешів. Збиралися кошти для голодуючих Поволжя. Не відмовляли в притулку переселенцям. Міська молодь включалася в роботу гуртків, організовувала концерти.

На початку 20-х років було відремонтовано повітову лікарню. В усіх трьох школах першого ступеня сіло за парти 527 дітей. Вище початкове училище, чоловіча й жіноча гімназії були реорганізовані в школи другого ступеня. На вчительських курсах проходили підготовку шкільні вчителі. В школах лікнепу одночасно навчалася грамоти понад сто громадян.

Певне пожвавлення відбулося в культурно-виховній роботі. Драматичний гурток при народному будинку протягом року поставив понад 50 спектаклів. Не раз виступав у ньому чемпіон світу з вільної боротьби, уродженець села Блистової Т. С. Корінь, якого добре знали в Європі. В місті діяли три бібліотеки.

у 1923-1924 роках, у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи, Сосницю віднесено до категорії селищ міського типу. Вона стала районним центром у складі Сновського округу, з 1925 року – Конотопського округу, з 1932 року увійшла до складу Менського району, а з 1935-го існує як самостійний райцентр.

Помітні зміни сталися в селищі в економічній сфері. НЕП зробив можливим відродження підприємницької діяльності селян. Разом з тим, розпочинаються процеси колективізації, ініційовані новою владою. На перший порох – за допомогою заохочувальних заходів, а з початком 30-х років – примусових та репресивних. Єврейська сільськогосподарська комуна ("Штерн" "Зоря") стала першим таким об'єднанням. Це був свого роду кібуц. Подібні сільськогосподарські колективні підприємства, збудовані на ідеях соціалізму, свого часу стали основою для відомого ефективністю аграрного сектора Ізраїлю й дотепер є прикладом успішного спільного ведення господарства. Однак за радянської влади сосницький кібуц проіснував недовго.

1928 року в Сосниці виникли ТСОЗи (товариства спільного обробітку землі). Так починалася колективізація сільських господарств. Через два роки на їх базі організовано колгосп "Червоний партизан". Тоді ж створено й колгоспи ім. Шевченка та ім. Чапаєва. В 1932 році колгосп "Червоний партизан" одержав першого трактора, молотарку та інші машини.

Насувався Голодомор 1932 – 1933 років. Завищені плани хлібозаготівель на тлі розбалансованого колективізацією сільського господарства мали трагічні наслідки. Радянська влада відбирала хліб насильно, не зупиняючись перед людськими долями.

Щодо Сосниці, то в постанові бюро Менського райкому КП(б)У записано так: "Головам сілрад – членам партії Лавської, Вільшанської, Сосницької, В'юницької, за відсутність натиску на куркульсько-заможну верхівку села, що не поступило жодного центнера [йдеться про хліб], – оголосити сувору догану, зобов'язати протягом п'ятиденки зробити повний перелом". Чим закінчувалися такі догани і якою ціною давався цей "перелом", нині відомо всім.

За мартирологом Книги пам'яті жертв голодомору в Сосницькому районі (в його сучасних межах) померли: а) з голоду – 13 осіб; б) з інших причин (старість, хвороби, народилися неживі, були вбитими, покінчили життя самогубством або втопились) і без встановлення причин – 149. У самій Сосниці (без визначення причини) – 1. Всього – 163.

У містечку над Удаєм, на відміну від інших районів України та Чернігівської області, Голодомор не мав таких трагічних наслідків через географічні та

*Пам'ятний знак жертвам
Голодомору 1932 - 1933 років
у Сосниці*

кліматичні особливості – рятувала значна доля промислів у селянських господарствах, близькість лісу і річки.

Водночас за переписом 1939 року в Сосниці проживало лише 4694 чоловік, або майже так само, як 1880 року (4352) і це за високих показників народжуваності й за умови, що напередодні Першої світової війни було вже понад вісім тисяч мешканців. Тобто місто пережило вкрай важкі та трагічні двадцять п'ять років.

* * *

Організаційному та економічному зміцненню колективних господарств сприяло створення 1935 року Сосницької МТС. У 1940 році вона вже мала понад 50 тракторів, 19 комбайнів, 9 автомашин. Виросли кадри механізаторів.

У 1935-1936 роки широкого розмаху набув стахановський рух. За високі показники в праці трактористи М. О. Зуб, С. М. Пустовойт і М. К. Поплавський в 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

В ті ж роки знаменитого вихідця дав Україні сосницький рід Степаненків – Степаненка Олександра Трохимовича (1907 – 1975). Народився він у селянській сім'ї. Залишившись без батька й матері, наймитував. З Сосниці виїхав на навчання при Центральному інституті праці. Успішно пройшовши курси, брав участь у будівництві Харківського тракторного заводу і звідти був направлений на Донбас. Як перший учень і палкий сподвижник славнозвісного шахтаря Микити Ізотова став за недовгий період зразковим вибійником. Військову армійську службу проходив у Чорноморському флоті. Одержавши першу ж відпустку, прибув у свій колектив до Горлівки і за власною ініціативою знову спустився в шахту. Тоді за зміну Степаненко видобув 552 тонни вугілля, і тим самим перекинув рекорд О. Г. Стаханова.

У Сосниці в 30-х роках замість старих хат виросло багато нових будинків, були впорядковані центральні вулиці, чимало зроблено для їх озеленення. Працювали: маслозавод (відкритий 1928 року), кілька промислових артілей, МТС. Було три колгоспи, найбільший – "Червоний партизан", за яким закріплено 1800 га землі. З розвитком громадського господарства зростав добробут. З приводу цього колгоспниця М. П. Василенко писала в районній газеті: "Я тепер стала заможною. За вироблені 300 трудоднів одержала 35 пудів хліба, 90 пудів картоплі, 1200 кг. сіна, чимало грошей. Я вже не буду боятися за завтрашній день, як це

*Степаненко Олександр
Трохимович*

було за царату". Свідчень, які б демонстрували невдоволення селян важкою працею за трудовні радянські засоби масової інформації не друкували. Так само, як і про їх фактичне закріпачення – адже паспорти в селян звилися лише після війни за правління М. С. Хрущова.

Тим не менше, життя брало своє. Значно поліпшилось медичне обслуговування населення. У районній лікарні на 50 ліжок працювало 5 лікарів, 8 медсестер, 2 акушерки, фельдшер; діяли амбулаторія та аптека. Чимало якісних змін сталось і в Сосницькому будинку відпочинку ім. Щорса.

У селищі були середня та вечірня школа робітничої молоді, школа-інтернат для глухонімих дітей, сільськогосподарський технікум та школа медсестер. Створений на базі профшколи за довоєнні роки (починаючи з 1930-го) сільськогосподарський технікум підготував 572 спеціалісти. У загальноосвітніх школах навчалось 1320 учнів, працювало 64 вчителі. В районному будинку культури діяли різні гуртки. Книжковий фонд районної бібліотеки досяг 14 тис. примірників. Розпочало трансляцію передач місцеве радіомовлення.

Після нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз в Сосниці на масових мітингах і зборах мешканці містечка заявляли, що не пошкодують сил і життя для захисту Батьківщини. Була проведена мобілізація чоловічого населення. В фонд оборони країни збирали кошти, надавали допомогу бійцям у спорудженні оборонних ліній. Майже 200 патріотів записалось у винищувальний батальйон і 954 – в лави народного ополчення. На початку серпня був створений Сосницький підпільний райком партії, готувалися люди для роботи в тилу противника. В лісі під с. Кудрівкою закладалася база для партизанського загону, підшукувались явочні квартири, визначалися зв'язкові для роботи в підпіллі. У глиб країни евакуювали устаткування МТС, маслозаводу, колгоспне майно. Учителі, учні – всі, хто міг, допомагали колгоспникам зібрати врожай. Жінки й дівчата вивчали зброю, готувалися стати медсестрами.

Декілька днів частини Червоної Армії стримували наступ ворога на ділянці Чорнотичі – Сосниця – Щорс – Макошино. Як свідчить німецький командувач Гудеріан, в Сосниці стикалися підрозділи 13-ї та 21-ї армій Південно-Західного фронту. 5-6-го вересня гітлерівці прорвали оборону Червоної армії, містечко захопила дивізія СС "Рейх". Ті події стали частиною трагедії оборонців Києва – Південно-Західного фронту, коли німцям вдалося оточити й захопити в полон на Чернігівщині та Полтавщині 665 тис. червоноармійців.

Свідчень про масовий партизанський рух на Сосничині у початковий період війни нема. Відомо, що у грудні 1941-го року райком КП(б)У підготував листівку зі звернення до трудящих району, де повідомляв про злочинні факти кривавих розправ із населенням, здійснені нацистами та їх посібниками з місцевого населення. Підпільний райком закликав: "Беріть зброю, йдіть у партизанські загони і знищуйте німців, старост, поліцейських...".

1 червня 1943 року підпільний Чернігівський обком затвердив новий склад Сосницького райкому КП(б)У: Є. І. Березняк (секретар), Є. М. Бочаров, В. І. Дикань.

20 липня того ж року за наказом командира обласного партизанського з'єднання М. Н. Попудренка було створено Сосницький партизанський загін ім. Івана Богуна (командир – Є. М. Бочаров, комісар – С. М. Жема). У складі трьох взводів та

М.Н. Попудренко

трьох диверсійних груп загін дислокувався в Бречанських лісах, а бойові дії здійснював на захоплений ворогом території Сосницького, Менського, Понорницького і частково Корюківського районів. За порівняно короткий період партизани зірвали 4 залізничні ешелони з живою силою й технікою фашистів, знищили 12 автомашин з боєприпасами і танк, підірвали й спалили 5 мостів. У цих бойових операціях особливо відзначились партизани-підрильники М. І. Кохан, Ю. А. Кулинич, І. Т. Хилько.

Сосниця входила до воєнної зони і підлягала німецькому військовому командуванню. За найменший вияв протесту жителів розстрілювали без суду й слідства. Жертвою окупантів та їх прислужників став шанований житель селища М. Д. Штигайло. Від їхніх диких розправ загинули К. Й. Засць, завідувача районним відділом народної освіти Г. М. Лисич та багато інших. 143-х юнаків і дівчат гітлерівці вивезли до Німеччини.

Особливо гіркий слід залишив по собі верховод сосницької поліції В. А. Добровольський.

Водночас близько 200 чоловік боролися з ворогом, будучи в партизанських загонах. Вони знищували нацистів, розповсюджували листівки, в яких розповідали правду про події на фронті. Партизанка-розвідниця О. Г. Олійник, яка втратила на війні трьох синів, виконувала важливі завдання. Збирала цінні відомості про розташування ворожих сил. Про її відвагу й сміливість у книзі "Війна вночі" розповів Герой Радянського Союзу Г. В. Балицький. У партизанських загонах перебували І. П. Даниленко, А. С. Оринич, Ф. Г. Мовчан, В. Л. Гордієнко, І. М. Івлєв, І. С. Афанасьєва, І. В. Решодько та інші.

Перед початком війни І. В. Решодько понад тринадцять років служив у Червоній Армії. А з 1941 по 1944-й очолював штаб загону у партизанському з'єднанні, яким керував О. Ф. Федоров. За проявлену мужність і героїзм був нагороджений багатьма орденами й медалями.

З 26 серпня по 30 вересня тривала Чернігово-Прип'ятська операція військ Центрального фронту, внаслідок якої радянські війська просунулися на 300 км на захід, захопили важливі плацдарми на Дніпрі й Прип'яті. Саме під час її проведення 58-й Башкирський гвардійський полк 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії Центрального фронту під командуванням підполковника башкира Т. Т. Кусимова

визволив Сосницю. За свідченням, яке наводиться у книзі "Сосниця і Сосниччина на хвилі віків", визволення міста відбулося так:

"11 вересня підрозділи 78 стрілецького полку (командир підполковник І. М. Леусенко) першими вступили на територію Сосниччини, звільнили Змітнів, потім Конятин, наблизилися до Купчичи. Тут, повибивавши гітлерівських офіцерів, на бік наших наступаючих частин перейшов 139 Туркестанський батальйон з повним озброєнням, гарматами і обозом в кількості 370 чоловік під

командою дублюючого командира узбека Обдули Атаханова. Цей батальйон був сформований німцями з числа війсь-ковополонених середньоазійських національностей.

Переправившись на захоплений Оболонський плацдарм, 61-ша армія (командуючий генерал-лейтенант П. А. Белов) з 7-м гвардійським кавалерійським корпусом (командир генерал-майор М. Ф. Макеев) перейшли в рішучий наступ і 18 вересня 1943 року звільнили Сосницю. У селище вступив головний загін під командуванням лейтенанта П. Г. Ясенка". Під час звільнення Сосниці загинули 368 чоловік. На околиці селища у братській могилі поховані жертви окупантів. 9 травня 1971 року там відкрито скорботний пам'ятник.

У Сосниці з 1 по 9 листопада 1943 року розташовувався штаб Центрального фронту, яким командував у той час генерал-полковник К. К. Рокоссовський, згодом – маршал Радянського Союзу та Польщі.

Під час окупації загинули 696 мешканців міста, тому числі – 252 жінки, 69 дітей, а 1566 осіб, переважно – молоді, як оstarбайтери відправлені на роботу до Німеччини. За відвагу і мужність 1200 чол. нагороджені орденами й медалями, а старший сержант, командир гармати винищувального полку В. Д. Петрик удостоївсь високого звання Героя Радянського Союзу. Взірці хоробрості й стійкості виявили в боях: генерал-лейтенант Є. Я. Сенчило, М. Г. Малиш, розвідник В. П. Дзюндзик, матрос-підводник А. П. Хіро, який служив на Північному флоті. А. П. Хіро пройшов суворий і важкий шлях. Сталося так, що друзі-однополчани тривалий час вважали його загиблим і похованим на Мамаєвому кургані. А вже там у Пантеоні вічної слави, у великому списку полеглих золотими літерами було вкарбоване і його ім'я. Проте сміливий воїн залишився живим. Після тяжкого поранення повернувся додому з багатьма бойовими нагородами.

Важкими бойовими дорогами пройшов війну, будучи командиром взводу, І. П. Свириденко. Форсував Дніпро, звільняв Правобережну Україну, визволяв Польщу, інші європейські країни, і за це теж був гідно відзначений.

Сосниці свято бережуть у пам'яті імена земляків, що пішли в безсмертя. Про героїчний подвиг розвідника, орденоносця-воїна А. К. Левенця вже за мирного часу схвилювано розповів його бойовий командир І. Г. Сторчак у книзі "З неба

Сфотографувалися в травні 1945-го. В центрі – І. П. Свириденко, сосничанин. Зліва й справа – однополчани Ю. Дичковський та С. Макаров.

– в бій". Про багатьох писалося в обласній і республіканській пресі, у районній газеті.

* * *

Великих збитків господарству Сосниці завдали нацисти. Відступаючи, вони спалили МТС, будинок культури, пошту, міст через річку Убідь, приміщення райкому партії та інші споруди. Будинок технікуму (пам'ятка архітектури XIX ст.) врятувало населення. У визволеному селищі зразу ж відновили роботу партійні й радянські органи. Відроджувалося зруйноване господарство.

Сосниці розчищали вулиці, ремонтували житлові будинки, приміщення шкіл, лікарню. На 1 січня 1944 року до лікарні могли вже прийняти 45 хворих. Тут працювали 3 лікарі й 12 осіб середнього медперсоналу. Восени 1943 року почалися заняття в школах і технікумі. Механізатори МТС із прихованих ними деталей склали 24 трактори, 4 комбайни, 20 плугів. Жінки-трактористки утворили окрему бригаду на чолі з О. П. Бахир, і вже в 1945 році завоювали першість у змаганні.

*Працівники швейної фабрики
Н. Панченко, Т. Салтан, К. Горілик*

На кінець четвертої п'ятирічки (загальнодержавні плани соціально-економічного розвитку) в Сосниці вже діяли майже всі довоєнні підприємства. Досягли й перевершили довоєнний рівень випуску продукції артіль "Швей-пром", маслозавод, харчокомбінат, торфоартіль "Більшовик". У 1950 році МТС одержала 2 нові дизельні трактори, 9 комбайнів, 3 бензовози, 16 культиваторів. Це сприяло поліпшенню всіх польових робіт, і в результаті врожай зернових у порівнянні з 1944 роком зріс по району більш як удвічі. Для вивчення досвіду передовиків виробництва в Сосниці були організовані курси майстрів сільського господарства.

Протягом 1954-1958 років стали до ладу промкомбінат, "Міжколгоспбуд", хлібопекарня, шляхово-експлуатаційна дільниця. Значного розвитку набула економіка селища протягом 1960-1971 років. На базі артілі "Швейпром" у 1963 році створено швейну фабрику. Вже на 1 січня 1970 року колектив фабрики виконав восьмий п'ятирічний план випуску валової продукції та її реалізації. Протягом п'ятиріччя валова продукція підприємства зросла на 139,4%. За успіхи в роботі 72 передовикам виробництва присвоєно високе звання ударника і 26 чоловік нагороджено медалями за доблесну працю. Робітницю фабрики Т. І. Салтан сосниці обрали депутатом обласної ради. Високим авторитетом користувалась у колективі модельєр-конструктор Н. І. Панченко.

У 1968 році розширено маслозавод і на його базі створено сирзавод. Крім масла, тут почали виготовляти сир типу "Голландський". Щороку підприємство випускало продукції в середньому на суму понад 2,5 млн. крб. Сосницьке масло експортувалось у Чехословаччину, Польщу, Німеччину, Югославію. На спеціалізоване підприємство перетворилося Сосницьке районне об'єднання "Сільгосптехніки", створене на основі РТС. Воно мало добре обладнані майстерні, 104 вантажні і 17 спеціальних автомашин, 46 тракторів та багато іншої техніки.

Важливе місце в економіці району посідала гідролісомеліоративна станція, що працювала з 1963 до 1972 року. За час її існування закладено більш як 3 тис. га захисних лісонасаджень, споруджено понад 20 водоскидів і 56 км земляних валів, узято під захист від водної ерозії близько 10 тис. га сільськогосподарських угідь. За досягнуті успіхи в 1969 році станція стала учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Бронзових медалей Виставки удостоєно кращих працівників станції – лісників П. М. Кальченка та Я. Ф. Матяша.

Сталися зміни і в галузі колгоспного виробництва. Сосницькі колгоспи протягом 1951-1953 років об'єдналися в один. Згодом він влився до колгоспу ім. Горького, центральна садиба якого містилася в селі Загребеллі. 1961 року в межі Сосниці ввійшло село В'юнище, в якому був розташований колгосп ім. Шевченка, з 1963 року – ім. О. Довженка. Колгосп спеціалізувався на відгодівлі худоби та птиці. На його фермах налічувалося понад 2 тис. голів великої рогатої худоби, 1059 свиней, близько 3 тис. штук водоплавної птиці. Велика увага приділялась вирощуванню зерна. Більшість виробничих процесів була механізована.

Зміцнення матеріально-технічної бази підприємств селища та колгоспу дало змогу розширити капітальне й житлове будівництво. Протягом 1960 – 1971 років споруджені нові тваринницькі ферми, зерносковище, приміщення райвиконкому, райпобуткомбінату, 12-квартирний житловий будинок тощо. Велику роль у розгортанні будівництва відіграли "Міжколгоспбуд", цегельний завод та ремонтно-будівельна дільниця, створена в 1967 році.

З року в рік Сосниця красивішала, за рахунок нових споруд розросталася й набирала сучасного вигляду. Майже всі вулиці в селищі заасфальтовані, розбито газони, встановлено люмінесцентні світильники, у квартирах з'явилися газові плити. Звичайними в побуті стали пральні машини, холодильники, телевізори.

*Будні Сосницького
професійного училища
(нині аграрний ліцей)*

Торговельна мережа розширювалась. Дружні зв'язки підтримувалися з чехословацьким містом Наход Східно-Чеської області.

Із числа медичних закладів діяли поліклініка, районна лікарня, протитуберкульозний диспансер, два фельдшерсько-акушерські пункти та пологове відділення, яке було в області одним з кращих. У Сосниці функціонували середня та дві восьмирічні школи, вечірня школа робітничої молоді і спеціальна школа-інтернат для глухонімих дітей. У школах працювало 99 педагогів, які навчали 1429 учнів. Сільськогосподарський технікум стаціонарно й заочно випускав щороку близько 300 бухгалтерів та економістів. З 1963 року почало свою плідну роботу професійно-технічне училище, в якому навчалось 500 майбутніх механізаторів, з 1966-го – музична школа. Цікава й змістовна робота з дітьми велася в районному будинку піонерів.

Бібліотечне обслуговування населення здійснює в селищі центральна районна бібліотека. Понад три тисячі читачів користуються послугами цієї найстарішої в області книгозбірні. Крім неї, діють районна дитяча й міська бібліотеки.

*Будинок сільськогосподарського технікуму
(пам'ятка архітектури XIX ст.)*

Центром культурно-масової роботи є районний будинок культури. При ньому працюють самодіяльні художні колективи, деякі з них своєю виконавською майстерністю наближаються до професійних. Так, оркестр був неодноразовим учасником обласного і республіканського оглядів, сімейний ансамбль Романенків

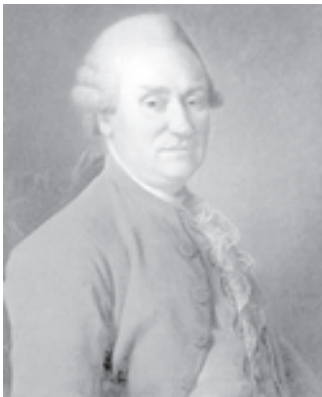
(скрипка, баян, гітара та бубон) на обласному огляді народних талантів удостоївсь диплома I ступеня. Гуртки художньої самодіяльності працювали й на швейній фабриці.

З 1976 року і по цей час "золотим голосом Сосниці" називають співачку Г. І. Кузьменко. Як методист районного будинку культури, вона згуртувала навколо себе 28 талановитих аматорів. Створила фольклорний ансамбль, який здобув визнання багатьох солідних авторитетів. Ансамбль з чарівною поетичною назвою "Криниці" став народним. Колектив "Криниць" має в репертуарі близько ста народних пісень. Цей колектив – активний учасник Всесвітнього фольклорного фестивалю, що проходив у Києві, Міжнародного фестивалю в Югославії.

ЧАСТИНА II. СЛАВЕТНІ ЗЕМЛЯКИ

Соліст італійської опери

Сосниця – батьківщина українського та російського співака, диригента й музичного діяча Марка Федоровича Полторацького (1729-1795 роки).

М. Ф. Полторацький

Маючи гарний голос, він уже в ранньому віці виявив хист до співу та чарівного світу музики. Співав у церковному хорі, виступав у самодіяльних концертах. У Чернігові й Києві (в академії) талант Полторацького розвивався все повніше й повніше. Особливо ж тоді, коли гетьман Кирило Розумовський взяв юнака до Придворної хорової капели імператриці Єлизавети (як колись подібне сталося з братом Кирила – Олексієм). З 1746 року був у капелі хористом, з 1754-го – регентом, а з 1763-го – першим її директором. Український співак виступав солістом у найзначнішій європейській опері – Італійській. Його дебют, що відбувся з участю італійців, пройшов з величезним успіхом. А, прослухавши виступ капели на чолі з ним, видатний композитор Галуппі висловив свою високу оцінку, не приховуючи захоплення. Цей італійський маестро тоді сказав: "Такого чудесного хору я ніколи не чув..."

Працюючи з придворним хором, М. Ф. Полторацький постійно підтримував і виховував найбільш обдарованих. І серед них – таких знаменитостей, як композитори М. С. Березовський, Д. С. Бортнянський та ін. У Сосниці він мав свій двір, придбаний у міщан Петренків, і своїми стараннями сприяв будівництву Воскресенської церкви. За вірну придворну службу отримав дворянське звання. Одружившись із дворянкою А. О. Шишковою, мав із нею 22 дітей.

Доктор права, філософії та медицини

У Сосниці народився і провів дитячі свої літа відомий український вчений – історик, економіст, статистик, етнограф, лікар, а крім усього ще й дійсний статський радник – Опанас Филимонович Шафонський (1740-1811 роки). Його родина жила заможнo. Филимон Шатило – батько вченого – був сосницьким сотником.

О. Ф. Шафонський мав феноменальну пам'ять, і це неабияк згодилось йому,

коли вчився в трьох університетах Європи – в Галле, Лейдені й Страсбурзі. Всі три успішно закінчив і був затверджений у вчених ступенях доктора права, філософії та медицини.

З 1763 року працював лікарем у російській армії, згодом був переведений до Москви. В 1770 році вперше зіткнувся з чумою, так званою "моровою язвою", що косила людей. Розпізнав її суть, розробив заходи боротьби з нею, надавав

допомогу багатьом хворим. Його книга "Описание моровой язвы, бывшей в столичном городе Москве с 1770 по 1772 год, с приложением всех для прекращения оной тогда установленных учреждений", яка з'явилася внаслідок його невтомної лікарської практики, була перекладена іноземними мовами і служила одним з кращих посібників лікарям.

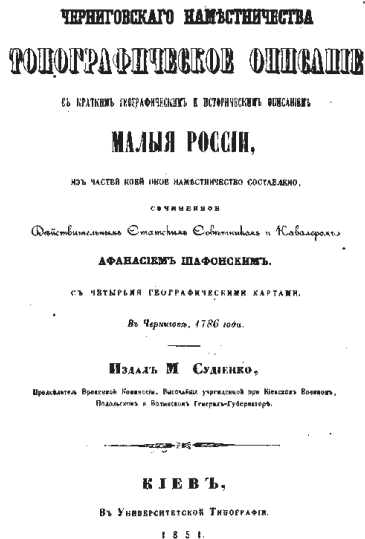
Під час російсько-турецької війни 1769-1774 роки перебував у складі російської армії. З 1782 року, зразу ж після утворення Чернігівського намісництва, став радником Чернігівської кримінальної палати, згодом – її головою.

О. Ф. Шафонський брав участь у підготовці зустрічі Катерини II, коли цариця подорожувала на південь: йому доручалося обстежити проїзні шляхи. В 1796 році пішов у відставку.

Постійно досліджуючи історію рідного краю, він збирав рідкісні матеріали в монастирях, підготував спеціальну анкету, на яку одержував відповіді з повітів. З цією ж метою відвідував повітові міста: Ніжин, Борзну, Лохвицю, Гадяч, Зіньків, Глинськ і Ромни. На підставі ретельно зібраного видав змістовну фундаментальну працю – "Чернігівського намісництва топографічний опис" (1786). Цей опис привертає увагу дослідників ще й тепер. Він є цінним джерелом для ґрунтовного вивчення Чернігівщини, її цікавого історичного минулого, природних умов, складу населення, економіки і побуту.

З когорти кобзарів

У XIX ст. дуже популярними серед населення були кобзарі, зокрема П. В. Кулик. Він багато мандрував по Україні, брав участь у київських етногра-

фічних вечорах та концертах. Його з любов'ю згадує О. П. Довженко в кіноповісті "Зачарована Десна". До Сосницького кобзарського цеху "старців", який існував до 1915 року, належали також кобзар Я. І. Кулик, лірник К. П. Бондаренко та ін. Багатий пісенний репертуар був у народного співця А. Матющенка.

П. В. Кулик, хоч і був родом із села Волинка, де мав хату й шматок землі, але звідти переселився в Сосницю й жив на В'юнищі. Сталось так, що в свої 23 роки він провалився взимку в глибокий рів, перемерз, занедужав і невдовзі осліп. Це й примусило його взятися за бандуру. Грати навчився в кобзарів Д. Руденка та Л. Думенка. Сам навчився робити бандури.

Талановито співаючи й граючи, він обійшов майже всі придеснянські села, побував у Ніжині, Чернігові, Києві, Бахмачі, Конотопі, Харкові, Дніпропетровську. Найчастіше виконував думи – "Про трьох братів Азовських", "Про Хмельницького"; історичні пісні про Морозенка й особливо багато народних сатирично-жартівливих пісень: "Дворянка", "Міщанка", "Теща", "Кисіль", "Ярема та Хома", "Омелечко", "Про Бугая". Співалися ним і пісні побутові: "Казав мені батько", "Одна гора високая, а другая низько", "У сусіда хата біла"; релігійні: "Лазар", "П'ятниця", "Сон Богородиці". Співав тропарі, кондаки. Гіркі його "заробітки" викликали заздрість злочинців. Вони й вирішили пограбувати співця. Одного разу вдерлись до нього в хату, вбили дружину, дітей. Завдали тяжкого болю на довгі роки. Але не вбили Куликової пісні.

Кобзар помер 30 березня 1928 року. А його "саморучна" бандура зберігається нині в Сосницькому краєзнавчому музеї.

*Кулик Павло Васильович
(праворуч)*

Геній кіномистецтва

Сосниця – батьківщина видатного митця України – кінорежисера й письменника Олександра Петровича Довженка.

Він народився 10 вересня 1894 року на хуторі В'юнище (Сосниця) в родині, що належала до козацького стану. Разом з Сашком у батьків було чотирнадцять дітей, але лише двоє з них досягли дорослого віку. В школі Олександр Довженко навчався на відмінно. У 1911-1914 роках продовжив свої студії в Глухівському учительському інституті. Потім вчителював у Житомирській області та в Києві. Під час подій Української революції на деякий час стає студентом у Київського

*О. П. Довженко -
студент Глухівського
учительського інституту,
1911 рік*

комерційного інституту, відвідує заняття в Українській академії мистецтв, але не закінчив їх. В цей час О. Довженко радо вітав Лютневу революцію, захоплювався українською ідеєю. 1919 року деякий час перебував в радянському концтаборі "як ворог робітничо-селянського уряду". Завдяки відомому письменнику та громадському діячу Василю Еллану-Блакитному вступає до лав Української комуністичної партії (боротьбистів), а після її злиття на початку 1920 року з КП(б)У сам стає більшовиком. Втім, під час чергової партійної чистки в 20-тих роках втрачає партквиток і вже ніколи його не поновлює. Завдяки друзям-боротьбистам О. Довженко потрапляє на дипломатичну роботу – працює у радянському представництві в Польщі, згодом – у Німеччині.

Повернувшись 1923 року в Україну О. Довженко працює як художник-ілюстратор у редакції газети "Вісті ВУЦВК", потрапляє до кола літературного об'єднання "Гарт", згодом стає одним із засновників Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), лідером якої був Микола Хвильовий.

З 1925 року О. Довженко працює у кіномистецтві, де і досяг найбільших творчих успіхів. Першим його серйозним досягненням як режисера став фільм "Звенигора" (1929 рік), згодом на кіноекрани виходять "Земля", "Арсенал", "Іван". Найбільшим творчим успіхом О. Довженка стала стрічка "Земля", втім вона, так само як і "Звенигора", до кінця 50-х років в Радянському Союзі перебувала під забороною через звинувачення в "буржуазному націоналізмі" та нехтування класової боротьби.

У 30-ті роки за прямою вказівкою Сталіна О. Довженко працює над фільмами "Аероград" та "Щорс", які прославляли радянський політичний режим. Останній знімався в Чернігові та його околицях. Ці кінострічки стали свого роду ідеологічною реабілітацією О. Довженка перед радянською владою. Він стає художнім керівником Київської кіностудії, членом комісії з присудження Сталінських премій. 1939 року митець знімає документальний фільм "Визволення" – про приєднання західних українських земель до СРСР.

Після нападу нацистської Німеччини на СРСР О. Довженко працював кореспондентом газети "Красная звезда". У 1941-1943 роках він пише сценарій

Афіша фільму "Земля"

*О. П. Довженко на фронті,
1943 рік*

фільму "Україна в огні", де зобразив трагедію України та її народу. Саме за нього Сталін особисто викликав О. Довженка до себе та звинуватив в антиленінізмі, поразенстві, ревізунанні національної політики та заохоченні українського замість радянського патріотизму. Після цього митця зміщують з усіх почесних посад. Цензурі забороняють друкувати його твори без попередньої згоди в кожному окремому випадку. Водночас О. Довженка використовують у документалістиці – він знімає фільми "Битва за нашу Радянську Україну" та "Перемога на Правобережжі"

Після війни О. Довженко – працює на "Мосфільмі", але влада блокує його стрічки. Свій останній художній фільм О. Довженко знімає 1949 року – "Мічурин". Незважаючи на прохання, влада не дозволяє О. Довженку повернутися в Україну – сюди він міг приїжджати лише у відрядження, а постійно жити мав у Москві.

* * *

Європа знає Довженка як колишнього працівника українських дипломатичних місій у Варшаві й Берліні, як художника-майстра гострої політичної сатири, і, звичайно ж, як геніального творця екранної й літературної класики.

Працюючи в Польщі, він завідував відділом Укрполпредства. Час у 20-х роках був надзвичайним. Довженко робив усе, щоб українсько-польські зв'язки розвивались у дружньому руслі. До приїзду в Варшаву, Польща уявлялася ним як ворожа країна. Не вся, звичайно, а та, що її називали шляхетською. Та, що заради загарбницьких планів топтала й плюндрувала землю від Вісли й до Дніпра, до його тихоплинної Убеді і Десни.

"Та чи маєш таїти на ошуканих зло?" – сам собі ставив питання Довженко й тут же відповідав: – Ні. Треба, щоб Польщу й Україну зв'язував мир. Щоб дружні добросусідські відносини двох слов'янських народів більш ніде

О. П. Довженко, 1922 рік

й ніколи не затьмарював розбрат. Щоб чесність і справедливість становили основу їх мирного співіснування. З цими неупередженими думками він і прибув до Варшави.

Не гаючи часу, приступив до виконання своїх обов'язків. Заодно працював і в Російсько-українсько-польській комісії з обміну військовополоненими. Сумлінно працюючи з тими, хто потребував допомоги, він охоче роз'яснював умови репатріації, дипломатичним шляхом вирішував долю сотень людей. У замських таборах, де в злиднених бараках мешкали інтерновані, мав із ними далеко не однозначні зустрічі. Серед приємних, щирих траплялися й до болю гіркі. Одного разу хтось із вороже настроєних жбурнув навіть камінь, щоб зірвати виступ Довженка. Та вірний святій своїй правоті промовець твердо стояв перед тими, кого закликав повернутись на Україну. Відчувши, як потемніло в очах, не впав у відчай, не піддався на провокацію.

У Варшаві посилено працював над засвоєнням польської мови, багато і з захопленням малював, відвідував виставки картин, галереї, музеї; з інтересом оглядав історичні місця, милувався пишними кронами славнозвісного парку Лазенки, його рідкісними скульптурами, пам'ятником Шопену. З-поміж інших працівників посольства "виділявся скромністю, діловитістю", глибоким розумінням своєї місії. І як тільки дехто з польського уряду починав потурати емігрантським наскокам на прикордонні українські міста, ніколи не залишався осторонь. Разом із усіма шукав і знаходив надійні засоби для збереження нормальної обстановки, підтримував найтісніші стосунки з секретарями посольства, особисто втручався в оформлення й відправлення термінової дипломатичної пошти, у службові контакти й листування з посольськими установами.

*1922 рік. О. П. Довженко біля пам'ятника
Зіффриду в Берліні*

"Ця канцелярська робота..., – читаємо щире його зізнання, – була такою неприємною і нудною, що я не виходив з будинку посольства тижнями". Але, як би там не складалося, він не міг замикатися тільки в суто канцелярських проблемах. Його, як і всіх, непокоїли вісті про напружене міжнародне становище, зухвалі ворожі вилазки, численні внутрішньодержавні труднощі на Україні – тяжка продовольча криза, безпритульність, голодування дітей. Щодо останніх, то чуйне серце повпреди своєї держави не могло не пройматися болем. Він поспішав відгукнутися на дитячу біду.

*Т. Г. Шевченко.
Портрет, виконаний
О. П. Довженком, 1924 рік*

В архівах цього періоду знаходимо документи, завізовані ним особисто: "С подлинным верно. Управдел Укрпосольства в Польше Довженко". Йдеться в них про внесення змін у порядок відправки амністованих громадян (щоб прискорити цю процедуру); про оплату послуг, які надавались делегації України, що працювала при Російсько-українсько-польській комісії в справах реабілітації ("за мебель, электричество, воду полякам приходится платить"); про зумисні спроби створити окремі українські легіони в складі польської армії, про нелегальні переходи через кордон, надзвичайно тяжкі умови в таборах інтернованих та інші вкрай невідкладні українсько-польські питання. Вивчаючи їх, довідуємось: гіркі, надто гіркі часи переживали там інтерновані. "Настроение в лагерях, – зазначається в одному з повідомлень, – в общем подавленное,

ежедневно умирает от истощения и болезней до 12 ч. и даже в таких выдержанных частях, как юнацкая школа (юнкерское училище) украинской армии происходит брожение...". Усіх, що шукали стежок додому, ворожі таємні служби агітували до зради, вербували в свої ряди.

У нелегкій щоденній роботі, пов'язаній з мирним розв'язанням конфліктів О. Довженко завжди виявляв дивовижну кмітливість. Там, де було найважче, ішов на ризик. Там, де спалахувала загроза двостороннім українсько-польським зв'язкам, палко захищав їх.

Інтереси його варшавської місії вимагали часом узгодження в діях з такою ж місією в Берліні. Отже, навідувався й туди. Зрештою, 6 лютого 1922 року О. П. Довженка переводять на посаду секретаря консульського відділу Торгового представництва УСРР у Німеччині". В останнє він відвідує Польщу влітку 1923-го.

Після повернення з-за кордону О. П. Довженко активно виступає в пресі. Працює художником. Ілюструє різні видання. У своїх малюнках порушує гострі злободенні проблеми. І, що характерно, – не розлучається з польською темою. Переконали свідчення тому – його графічні твори: "Вікно в Європу", "У сусіда хата біла", "Кваліфікований робітник", "Добровольці до польської армії", "Велике національне свято..." та інші. Окремі з них безпосередньо спрямовані проти жорсткої політики тодішнього польського урядування на західноукраїнських теренах.

Олександр Довженко постійно думав над цим і з приходом на роботу в кіно. Як у Львові, так і в інших містах і селах, він співчутливо ставився до поляків, які погано володіли українською мовою. Що ж до польської, то її поважав, як свою.

У зв'язку з цим не зайве згадати й таку красномовну деталь. У фільмі "Визволення" (1940) Довженко з любов'ю зафіксував одну з промов польською мовою робітниці Г. С. Кузьмінської. Там же в яскравих документальних кадрах бачимо й інші надзвичайно важливі події – мітинг у Львові біля пам'ятника Адаму Міцкевичу, одностайне обрання в Народні збори відомої всім дочки польського народу Ванди Василевської і ще ряд цікавих історичних моментів. Спільне велике горе спіткало поляків і українців з початком Другої світової війни. Але першою під п'ятою фашизму опинилася Польща. В ті чорні грозові дні Довженко входить до складу Всеслов'янського комітету і як його член кожне повідомлення з Польщі бере близько до серця. "Нет в Польше уже ни города, ни местечка, ни села без виселиц. Забитая й похороненная в мрачных столетиях виселица стала на площадях, как грозный знак эпохи..." – читаємо його гнівні рядки. Ненависть гітлерівців до інших народів, підкреслював український митець, особливо жорстоко виявилася саме в Польщі. Поляки гинуть у полум'ї сотень своїх поселень. Висять на шибеницях на майданах, на перехрестях доріг. Польські міста спустошені. Полум'яний Довженко гостро картає польський тодішній уряд за його уклінне прислужництво гітлеризму і в той же воістину грізний час з гордістю віддає належне польським партизанам. Гуртуючи патріотів на боротьбу, він палко вітає Першу польську дивізію імені Тадеуша Костюшка з її присягою на вірність братерству.

Він твердо вірив у повну перемогу над окупантами. Тому й писав, що Польща обов'язково "відновиться", обов'язково встане з руїн. Заради цього багато українських бійців разом з воїнами-поляками рятували не тільки свою землю. "Товариші, перемога буде за нами! – гукав капітан Криклій під Варшавою, громадячи, як казковий богатир, купи охоплених полум'ям ворожих танків. – Хай живе польський народ!...". Ті слова знаходимо в Олександра Довженка як одне з його достовірних свідчень великого визвольного походу.

Торкаючись українсько-польських зв'язків уже в мирні післявоєнні дні, наш видатний земляк підкреслював: "Коли я читаю і чую сьогодні про успіхи

польського народу, про зростання його культури, економіки, про відбудову розгромленої фашистами Варшави, – я радію успіхам народу-брата, як успіхам свого народу". Він вважав, що "трагічні сторінки давнього минулого" не повинні захмарювати дружні стосунки. Але й не варто забувати про них. Бо ж і справді, "тяжким і тернистим" був історичний шлях для обох народів. "Мені здається, – зауважував геніальний митець, – про це думали по-своєму Шевченко, Міцкевич, Гоголь". І, міркуючи над проблемами часу, продовжував: "Коли дехто з моїх друзів говорить мені: "Не робіть фільму "Тарас Бульба", не слід ятрити старі рани, це може образити наших братів-поляків", – я відповідаю, посміхаючись: "Ні, нікого не образив там Гоголь. Усьому віддане належне сто двадцять років тому, в ті часи, коли Шевченко казав, звертаючись до поляків з Орської фортеці:

Подай же руку козакові

І серце чистеє подай.

Олександр Довженко був пройнятий цією палкою вірою "кращих синів народу в прийдешній триумф братства". "Ні, – наголошував він, – не соромно нам – ні росіянам, ні полякам, ні українцям – оглянутися на діла давно минулих днів...".

Як і Гоголь, він постійно звеличував ідею "великого товариства" людей різних націй і вважав, що єдиний шлях людства – це шлях "до об'єднання, а не роз'єднання".

Як свідчать факти, українсько-польські питання були предметом уваги Довженка в кіноповісті "Щорс" і дикторському тексті до кінофільму "Битва за нашу Радянську Україну", у виступі "Історична правда і наші фільми", в листах до В. В. Вишневського, в оповіданні "Перемога", в статті "Про художнє оформлення майбутнього Каховського моря". Польщу, поляків режисер принагідно згадує в своєму щоденнику, в п'єсі "Потомки запорожців", кіноповісті "Прощай, Америко!".

Готуючись показати людям, яких знедолив фашистський напад, він тут же робив нотатку: "Не забути про лавину "втікачів-поляків". Про палкі почуття справедливої помсти за поневолення, за грабунки, за образу національної честі, у тім числі й "за руїни на землях польських", він пристрасно говорив у своїй полум'яній статті "До зброї!". А серед тисяч "визволених з німецько-фашистських таборів" бачив і називав полонених поляків поряд з чехами й болгарами, англійцями, американцями, французами.

*Олександр Довженко,
Тимофій Левчук та де Сантіс*

Наш видатний земляк завжди з повагою ставився до поляків як до великого слов'янського народу з його священними почуттями братерства й волелюбства. І на це в Польщі відповідають тим же. Гідно цінують, вивчають і пропагують його геніальні твори.

Вже в серпні 1943 року польський читач мав змогу вперше познайомитися з таким високопатріотичним оповіданням Довженка, як "Мати". Того ж року започаткувала свою діяльність польська кіномистецька група "Чолувка", яка не обходилася без впливу кінематографічних традицій Довженка. Пізніше, в 50-і роки, свою цікаву працю про славетного сина Сосниці в журналі "Квартальнік фільмови" опублікувала польська дослідниця Регіна Дрейєр. Відтоді спадщина видатного митця широко розглядається й студіюється, її високу оцінку знаходимо в працях Є. Гіжицького, К. Тепліца, відомого українознавця-славіста С. Козака.

За повідомленнями в пресі, у клубах Польщі успішно демонструвалися майже всі фільми незрівнянного майстра екрана. Професійні митці, науковці, слухачі школи кінематографістів постійно переглядають їх і тепер. Як зазначають польські довженкознавці, фільми Олександра Петровича вчать людяності, допомагають глибше пізнати український народ, його історію, його національний характер. "У Польщі, – пише дослідник Януш Газда, – творчість Довженка популярна ще з однієї причини. Всі кажуть, що польський народ – це народ-патріот. Так, ми пишаємось нашими патріотичними зверненнями. Саме тому ми цінуємо патріотизм інших народів. Шануємо й патріотизм митців. А Довженко був справжнім патріотом своєї країни". За свідченням Єжи Плажевського, коли в Польщі почав виходити редагований ним журнал "Кіно в світі", то вже в першому його номері для загального ознайомлення був опублікований виступ видатного митця на Всесоюзному з'їзді письменників 1954 року. На думку того ж Плажевського, як сучасним, так і майбутнім представникам нових тенденцій у чарівній сфері кіно "вельми корисно й важливо вивчити все, що створив Олександр Петрович".

З цією метою в Польщі відбуваються найрізноманітніші заходи, Особливо успішно проходила виставка, присвячена творчості геніального майстра, в 1971 році. Появу на екрані Довженка письменники, журналісти, кінематографісти – всі

*Л. С. Опанасенко - перший учитель
О. П. Довженка*

присутні зустрічали зливою дружніх оплесків і потім з великим інтересом переглядали створені ним картини. Не випадково, що в одній із своїх телеграм польські працівники кіно удостоїли Довженкові твори чи не найвищої похвали – вони їх назвали "живим джерелом натхнення".

Але не тільки польському глядачеві стала близькою мистецька спадщина цієї неординарної постаті. Добру стежку знайшла вона й до читацького серця. У перекладі Станіслава Едварда Бурого там побачили світ вибрані твори Довженка в збірнику "Зачарована Десна". В перекладі Е. Гіжицького опубліковано кіноповість "Мічурін" ("Чародзей садів"). У перекладі Г. Заленського – "Поему про море". Завдяки цьому ім'я Олександра Петровича стало в Польщі ще більш помітним.

...Спливає час. Україна і Польща вступили в третє тисячоліття.

Як живий, вступив у нього й Довженко. Той Довженко, що зійшов на вершину слави з чернігівської землі. Той Довженко, чия полум'яна творчість не знає кордонів.

А про це, про останнє, свідчать чисельні відгуки. Прочитуємо деякі з них:

"Довженко – поет у кіномистецтві, який не має рівних по силі впливу, по вмінню бачити й подавати істину".

Айвор Монтегю (Англія)

"Привітаймо ж радісно ім'я цього прекрасного нового солдата полум'яного мистецтва – Довженка".

Анрі Барбюс (Франція)

"Коли я думаю про Довженка, я пригадую чомусь Бальзака. Я бачу їх близькість...".

Анрі Ланглуа (Франція)

"Якщо на початку свого існування українська кінематографія багато чого запозичила від російської і світової кінематографії, то швидко, передусім завдяки Довженкові, вона почала сплачувати цей борг не лише російській, а й світовій...".

Любомир Лінгарт (Чехословаччина)

"Його натхненні фільми – "Земля" і "Арсенал", "Іван" і "Аероград", "Щорс" і "Мічурін" забезпечили йому почесне місце серед перших".

Христо Сантов (Болгарія)

"Коли я дивився "Землю", то мені спало на думку, що можна робити "запашні" фільми, де почувуються пахощі української землі".

Йорис Івенс (Голландія)

"Ми мусимо ще багато писати про фільми Олександра Петровича Довженка, вивчати його, популяризувати в світі, бо це великий режисер і письменник, великий поет XX століття".

Мат'яш Клопчич (Югославія)

"Він тим великий для нас, що глибоко національний".

Джузеппе де Сантіс (Італія).

* * *

О. П. Довженко пішов з життя 25 листопада 1956 року. З метою увічнення пам'яті на батьківській садибі митця створено літературно-меморіальний музей його імені. У кінозалі, що при музеї, демонструються довженківські фільми, в тому числі й геніальна його "Земля", яку в Брюсселі (Бельгія) на міжнародному фестивалі визнано одним з дванадцяти кращих екранних творів всіх часів і народів; організовуються й проводяться різноманітні заходи – конференції, зустрічі з діячами культури, представниками громадськості. В експозиції бачимо твори Довженка й про нього, видані європейськими мовами – іспанською, англійською, німецькою, чеською, угорською, французькою. Його ім'ям названо вулиці, місцевий кінотеатр (на 400 місць), Сосницьку гімназію, приватне сільськогосподарське підприємство.

Сосниця – звичайний районний центр, яких чимало на Україні. Але від свідомості того, що тут народився Довженко, Сосниця стала легендою. Так пишуть про неї відвідувачі музею митця.

Краєзнавець–енциклопедист

Гордістю Сосниці і всієї Чернігівщини є Сосницький краєзнавчий музей, у фондах якого відклалися понад 7500 експонатів.

Засновник музею Ю. С. Виноградський заслужив глибокої шани й поваги своєю невтомною подвижницькою роботою по вивченню рідного краю.

*Навколо світ багатомовний,
Круг Сосниці – одні дива.
Їх Виноградський невгамовний
Для нас натхненно відкривав.*

Це рядки з вірша, яким удостоїв творця музею теж палкий краєзнавець, член Спілки письменників України, поет М. П. Адаменко.

А Виноградський був таки й справді невгамовним дослідником. Історик і археолог, етнограф і фольклорист, архівіст і лінгвіст, він одержимо трудився в цих важливих галузях науки.

Народився Юрій Степанович 23 квітня 1873 року в сім'ї сосницького

священика. Закінчивши приходське училище, продовжив навчання в Чернігівській чоловічій гімназії. Срібна медаль, що її незабаром одержав як один з кращих випускників, увінчала його старанність. А підпільний самоосвітній гурток, який діяв тоді в гімназії, значно розширив і поглибив його світоглядні набутки. У гуртку Ю. Виноградський познайомився з творами Тараса Шевченка, Чернишевського, Добролюбова. І вже тоді чітко визначив свій життєвий девіз – "Вірно служити народові". Згодом він власноручно вписав цей девіз до Статуту Чернігівського студентського земляцтва, активним членом якого був.

Рід Виноградських користувався в місті особливим довір'ям. Його вважали почесним. Цьому сприяло й те, що брат Виноградського – Олександр – ще в 1905 році був обраний міським головою. Його стараннями в Сосниці будувались такі важливі об'єкти, як земська управа, театр, школа на В'юнищі. Завідуючи Сосницькою земською бібліотекою, не шкодував коштів на поповнення книжкового фонду. А коли став попечителем Сосницької лікарської дільниці (в 1913 році), багато своєї уваги приділяв медицині.

Та й той факт, що в списках осіб, які мали право брати безпосередню участь у виборах членів Державної думи, бачимо аж шістьох Виноградських, сам говорить за себе. На 1-му й 2-му Сосницьких з'їздах цим виборчим правом (у 1912 році) були удостоєні: Виноградський М. С. (Микола), Виноградський Ф. С., Виноградський О. С., Виноградський М. С. (Михайло, працював у Варшаві), Виноградський Г. С. (Варшава), Виноградський О. Г.

Чарівна придеснянська природа, душевні, щирі поліщуки, батьківська хата на Бордоносівій кручі, гімназичне навчання в Чернігові – все це складало особливий внутрішній світ Ю. Виноградського, формувало людину виняткової доброти й благородства. З дитячих вражень виніс він найкращі спогади про своїх земляків-сіверян. Про сосницьких козаків. Про кобзарство і ткацтво, дігтярство і рибуловлю. Про чумацтво.

Останнє вважалось престижним візницько-торговельним промислом аж до відкриття руху по Любаво-Роменській залізниці. У Сосниці проводжали чумацькі валки у Крим та на Дін напровесні. Біля Покровської церкви (там правив службу Юріїв батько) робили тривалі зупинки, відбувався спільний молебень. Матері благословляли синів, дружини – чоловіків, сестри – братів. А діти вдовольнялися тим, що й самі були безпосередніми свідками цього вражаючого видовища.

Навчаючись удома, а потім у Чернігові, Ю. Виноградський пильно вдивлявся в навколишню дійсність, вслухався в народну мову, залюбки описував місцеві говірки, збирав фольклор. А розв'язання соціальних незлагод вбачав у тому, щоб

Ю. С. Виноградський

узаконити справедливість. Це й визначило вибір його майбутньої професії: у 1892 – 1896 роках Ю. С. Виноградський навчався на юридичному факультеті Київського університету св. Володимира.

Одержавши диплом юриста, молодий правознавець деякий час залишався у Києві як кандидат на посаду в судовому відомстві. За активну участь у Всеросійському перепису населення (1897 року) удостоївся бронзової медалі, яку мав право носити на стрічці "из государственных цветов".

Того ж року він був "определён на службу" в розпорядження Варшавської Судової Палати на терені Царства Польського, що тоді входило до складу Російської імперії. Ю. С. Виноградський обіймав переважно "канцелярские должности" й водночас брав участь у роботі Контрольної комісії по спорудженню й своєчасному введенню в дію Варшавського головного архіву давніх актів.

У травні 1907 року Ю. С. Виноградський був призначений членом Петриківського окружного суду. Займався судовими справами і водночас плідно контактував з Варшавським університетом, при якому досить активно діяло Товариство історії, філології та права. Його членом молодий юрист і був незабаром обраний.

Свої відпустки проводив у рідній Сосниці, з глибоким зацікавленням вивчав історію Сіверщини, її рідкісні старожитності, збирав пам'ятки фольклору та етнографії.

З початком першої світової війни Ю. С. Виноградський повернувся в чернігівський край. Опинившись у губернському місті, служив у судових інстанціях і продовжував наукові студії. Провідним центром історико-краєзнавчого руху вважалась тоді в Чернігові губернська вчена архівна комісія, членом якої був обраний як компетентний у цьому ділі. Тоді ж у Чернігові він став одним із фундаторів місцевого видавництва "Сіверянська думка". Дещо згодом очолював Товариство охорони пам'яток старовини та мистецтва. А коли в березні 1919 року в складі Чернігівського губвідділу народної освіти був утворений Комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини, Ю. С. Виноградського призначили першим його головою.

Очолений ним комітет проводив значну організаційну роботу щодо виявлення й обстеження архівів, бібліотек, приватних колекцій, наполегливо дбав про поповнення музею новими експонатами. У складну повоєнну добу цей комітет всіляко сприяв розвитку музейної та архівної справи в губернії, збереженню історико-культурної спадщини.

Навесні 1920 року Ю. С. Виноградський виїхав у відрядження до Сосниці. "Вследствие телеграммы Сосницкого Унаробраза за № 806 я, – писав він пізніше, – по Постановлению коллегии Губнаробраза от 16 марта с.г. был командирован в Сосницу для музейной работы, а также для исследования и охраны памятников старины и искусств в Сосницком уезде с предоставлением мне права подобного же рода работы в Борзнянском, Кролевецком и других уездах Черниговской губернии".

Відтоді він залишився в Сосниці назавжди. З його ініціати́ви був створений Сосницький історико-археологічний та етнографічний музей, що вважався одним з кращих музеїв цього типу в Україні, розгорнулась масштабна робота по ґрунтовному вивченню краю.

Досліджуючи духовну культуру, Ю. С. Виноградський записував водночас і відомості про походження місцевих географічних назв, звіряв їх з історичними джерелами, ретельно вивчав специфіку колонізаційних рухів, культурних впливів. Йому належала провідна роль в роботі Сосницького науково-дослідного товариства, що заявило про себе вже на початку 1921 року і навіть мало свою філію у Мені. Це товариство складалось з двох секцій – історико-соціально-економічної та природничо-математично-методичної.

Свої краєзнавчі статті, наукові розвідки та повідомлення дослідник публікував у виданнях Всеукраїнської Академії Наук, з Історико-географічною комісією, з якою постійно співпрацював. Комісія займалась складанням Історико-географічного словника України, її регулярні засідання не обходились без Ю. С. Виноградського.

Але краєзнавцю невдовзі було пред'явлено стандартне звинувачення в причетності до "контрреволюційної української націоналістичної організації".

Під час Другої світової війни Ю.С. Виноградський доклав максимум зусиль, аби зберегти найцінніші музейні надбання від злодійських ворожих рук і серед них такі документи особливо важливого значення, як "Статут Великого князівства Литовського" та рукописний "Реєстр законів Литовського князівства".

За понад тридцять років своєї невтомної діяльності в музеї Ю. С. Виноградський відкрив і обстежив понад 50 стоянок епохи неоліту та бронзи, 9 давньоруських городищ, виявив і зібрав унікальні колекції кам'яних сокир, молотків, наконечників стріл, фрагментів керамічного посуду, виробів з бронзи. Брав участь в археологічних експедиціях Інституту історії матеріальної культури Академії наук СРСР та Інституту археології Академії наук УРСР (1946, 1949, 1954 роки), проводив самостійні розкопки.

Спіраючись на доробок своїх попередників, Ю. С. Виноградський фактично започаткував новий етап у розвитку археологічних досліджень на території Чернігівщини. Він багато знав і писав про економіку краю, про культуру і побут сіверців, опублікував 26 наукових праць. Його перу належить також ґрунтовне дослідження родоводу О. П. Довженка, чимало цікавих документальних розвідок з історії міст і сіл.

Помер Ю. С. Виноградський 4 березня 1965 року. Нині його ім'я гідним чином увічнено в назвах заснованого ним Сосницького краєзнавчого музею та однієї з найкрасивіших вулиць Сосниці.

І ще. Син Ю. С. Виноградського (1898 р. н.) – Андрій – після закінчення Варшавської гімназії свою освіту продовжував у Київському університеті. Потім працював у Сосниці вчителем. Його спогади про Довженка, про цікаві зустрічі з ним зберігаються в фондах музею Київської кіностудії.

Керував Інститутом хімії

З Сосницею пов'язана багаторічна невтомна праця заслуженого лікаря України, члена Всеукраїнського комітету захисту миру, обранця до обласних і районних органів влади А. П. Білика (1899-1969). Відомими вихідцями Сосниці є доктор історичних наук, професор В. Я. Тарасенко, письменник В. В. Ковалевський (1906-1970), дійсний член АМН СРСР М. О. Гуревич (1878-1953), член-кореспондент АН УРСР К. А. Корнев (1908-1974) та ряд інших.

К. А. Корнев закінчив Київський хіміко-фармацевтичний інститут, навчався в аспірантурі інституту хімії Української АН, тривалий час займався дослідженнями з індикації й дегазації отруйних речовин, розробив одну з важливих хімічних реакцій, яку назвали в науці "реакцією Корнева". Вагомий внесок здійснив науковець у хімію протипухлинних препаратів. Керував Інститутом хімії полімерів і мономерів. Активно займаючись науковими дослідженнями став доктором хімічних наук, професором. Йому належить 200 наукових праць, 30 авторських свідоцтв. Не випадково, що одну з вулиць Сосниці названо його ім'ям.

К. А. Корнев

Головний дитячий лікар

Головний лікар Чернігівської обласної дитячої лікарні О. П. Карета – один із випускників Сосницької середньої школи, що віднедавна ресорганізована в гімназію. Закінчивши її в 1966 році поступив до медичного училища, а після нього – до Київського медінституту, який закінчив 1975 року. Одержавши призначення на Чернігівщину, став невдовзі чудовим керівником великого колективу дитячого лікувального закладу, де успішно трудиться й нині. Там й зажив собі доброї слави як професіонал. Став депутатом Чернігівської обласної ради. За сумлінну працю, вагомі досягнення удостоєний почесного звання "Заслужений лікар України" і високої президентської відзнаки – ордену "За заслуги" III ступеня.

У лікарні за його активної участі проводяться науково-практичні конференції, функціонує школа менеджерів для підготовки медичних керівних кадрів, створено центр з організаційно-методичного керівництва педіатричної служби регіону, налагоджено зв'язки з науково-дослідними установами США, Куби, Італії, з Міжнародним благодійним фондом "Україна – 3000", який у рамках партнерства підтримує обласну лікарню матеріально, що особливо важливо в умовах сучасної економічної кризи.

За роки незалежності України значно розширилися контакти з Фондом

міжнародного професійного обміну США, який очолює доктор теології Джексон Уїлсон, з благодійними організаціями Італії, Великобританії.

На рахунку О. П. Карети значаться й інші вагомі заслуги. Влітку 1990 року він був відряджений на Кубу, що приймала й оздоровляла українських дітей після страшної чорнобильської біди. Відвідуючи Німеччину, зміцнював дружні стосунки з гуманітаріями цієї країни, і, разом з ними, влаштовував дитвору з Придесення на оздоровлення й відпочинок поблизу Магдебурга. Як гість громадської організації "Хелс Фокус" побував у США. Особисто цікавився лікуванням наших дітей в Італії, у містах Лекко й Мілані знайомився з досвідом роботи госпіталів, з італійською історією, з її культурою і природою. І все це не минало

О. П. Карета

безслідно. Такі вкрай потрібні візити до країн зарубіжжя, як і прийом делегацій із-за кордону в себе – у Чернігові й Сосниці – завжди обопільно корисні.

О. П. Карета є автором книги "Від роду до народу". Видана кілька років тому, ця книга з її глибоким описом професійно-педіатричних проблем, а заодно й взаємних чисто людських контактів, зачіпаючи кожного за живе, особливо актуальна сьогодні в усіх відношеннях. І веде вона автора й нас не лише від Сосниці до народу, а й від народу до світу.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ: СЬОГОДЕННЯ В МІСТЕЧКУ

Зміни кінця 80 – початку 90-х років XX ст. значною мірою вплинули на обличчя Сосниці. Поступово позбуваючись спадщини тоталітаризму, містечко, як і на початку століття, знову підтвердило свій український характер. За ініціативою М. П. Адаменка вже у квітні 1989 року в Сосниці створюється одне з перших районних товариств української мови ім. Т. Г. Шевченка (нині – "Просвіта"). До його складу увійшли, головним чином, вчителі. Починає поширюватися невідконтрольованій владі друковане слово, проходять перші альтернативні мітинги та збори, виникає осередок Руху, а потім і інших громадських організацій та політичних партій, в минуле йде монополія на владу однієї політичної сили.

Зі здобуттям Україною незалежності настає нова доба в житті містечка над Убіддю, свідками якої є читачі цього нариса. Сьогодні в Сосниці з урахуванням європейських та своїх, поліських, традицій по-новому розв'язуються питання місцевого самоврядування.

В місті працює низка підприємств. Одне з них – "Еліта" – виготовляє чудову жіночу білизну, яка користується попитом за кордоном. Їй постачає тканини латвійська фірма "Лаума". Товариство "Сосницький сирзавод" освоїло випуск елітних жирних сирів. Акціонерне товариство "Сосницький завод промтоварів" забезпечує попит населення на гречану крупу, консерви, фуражне борошно; випускає кондитерську продукцію й хлібобулочну. Поліпшується робота товариств з обмеженою відповідальністю. Знаходять ефективного власника підприємства й організації, які ледь-ледь животіли. Оновлюються духовні береги. Значно розширюється карта туристичних маршрутів.

У Сосницькій школі-інтернаті (спеціальній, де навчаються діти з вадами слуху), активно впроваджуються нові освітні технології, зокрема досвід нідерландського Інституту глухих, досягнення сурдопедагогів Польщі. У рамках спільного нідерландсько-українського проекту "ДЖЮС" належним чином зміцнюється матеріальна база і готуються кадри для роботи з випускниками-інвалідами, щоб надавати їм ту чи іншу професію.

Сосниця живе й розвивається на міцному корінні історії. Нелегкою була її доля. Але в пориві до кращої, в бажанні кращої хай святитиметься її новітній шлях.

Список використаної літератури

1. Адаменко М. П. Сосниця і Сосниччина на хвилі віків [Текст] / М. П. Адаменко, Ф. Ф. Іваненко та ін. — К. : Український центр духовної культури, 2005. — 236 с.
2. Бойко В. М. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис [Текст] / Володимир Бойко, Тамара Демченко, Оксана Онищенко. — Чернігів : Сіверянська думка, 2003. — 126 с.
3. Генеральное следствие по маестностям Черниговского полка 1729 – 1780 [Текст] / Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии, издаваемые под редакцией В. П. Василенка. Выпуск III. — Чернигов : Типография губернского земства, 1908.
4. Горобець С. Невідомий фрагмент ревізії Чернігівського полку 1732 року [Текст] / С. Горобець // Сіверянський літопис. — 2008. — № 4. — С. 12-40.
5. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко [Текст] / Дмитро Дорошенко. — Нью-Йорк, 1985. — 712 с.
6. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга шестая. [Текст]. — Чернигов: Земская типография, 1874.
7. Історія міст і сіл Української РСР, том Чернігівська область [Текст]. — К., 1972. — 780 с.
8. Карета О. П. Від роду до народу [Текст] / О. Карета. — Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2008. — 208 с.
9. Коваленко О. Б. Репресоване краєзнавство (20-і – 30-і роки) [Текст] / О. Коваленко, В. Ткаченко, Л. Ясновська. — К., 1991. — С. 335-336.
10. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648) [Текст] / Петро Кулаковський. — К. : Темпора, 2006. — 496 с.
11. Минуле Сосниці та її околиць [Текст] / Чернігівський державний педагогічний інститут ім.Т. Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О. Б. Коваленко / відп. ред. та ін. — Чернігів, 1990. — 93 с., рис. 11.
12. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Чернігівська область [Текст] / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська державна облдержадміністрація, Чернігівська обласна рада; Редколегія: В. М. Хоменко (голова редколегії) та ін. - Чернігів : Деснянська правда, 2008, 1060 с.
13. Обзорение Румянцевской описи Малороссии [Текст] / А. Лазаревский. — Чернигов : издание Черниговского губернского статистического комитета, 1866. — 138 с.
14. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. [Текст]. — К. : Наукова думка, 1997. — 324 с.
15. Отчет Сосницкого уездного земства по народному образованию за 1902 год [Текст]. — Сосниця, 1903. — 85 с.

16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года . Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел [Текст] / под редакцией И. А. Тройницкого. XLVIII. Черниговская губерния. – 1905. – 342 с.

17. Петрункевич І. На Чернігівщині (Уривки із споминів громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст.). [Текст] / І. Петрункевич. – Чернігів: РВК Деснянська правда, 2009. – 256 с.

18. Плачинда С. Олександр Довженко. Біографічний роман [Текст] / Сергій Плачинда – К. : Молодь, 1980. – 334 с.

19. Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів. Вип. 2 [Текст] / Відп. ред. В. Белінська – Ніжин : ТОВ Видавництво "Аспект-Поліграф", 2004. – 216 с.

20. Пригоровський В. Залюблений у землю сіверську (Ю. С. Виноградський): Історико-краєзнавчий нарис [Текст] / Ред., відп. за випуск П. В. Грищенко. – Чернігів, 2004. – 56 с.

21. Русина Олена. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського [Текст] / Русина Олена – К. : Інститут історії України НАН України інститут, 1998. – 243 с.

22. Сосницький краєзнавчий музей: Путівник [Текст]. – К. : Обл. кн.-журн. вид-во, 1961. – 99 с.

23. Сосницький край у серці України [Текст]. – Харків : Прапор, 2005. – 264 с.

24. Сосниця та її околиці (топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) [Текст] // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – .С. 154, 160.

25. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Документи і матеріали [Текст] / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.

26. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник [Текст] / За редакцією А. В. Кудрицького. – К. : УРЕ, 1990. – 1008 с.

27. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Сосниця (смт). [Електронний ресурс] [http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F_\(%D1%81%D0%BC%D1%82\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F_(%D1%81%D0%BC%D1%82))

27. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Довженко Олександр Петрович [Електронний ресурс] http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

28. Тинченко Ярослав. Перша Українсько-Більшовицька війна (грудень 1917-березень 1918) [Електронний ресурс] / http://vijsko.milua.org/Tinchenko-1UBV_2.htm

Науково-популярне видання

Бойко В. М., Пригоровський В. М.

СОСНИЦЯ – ЄВРОПЕЙСЬКЕ МІСТО

Голова ред. С. А. Лепявко
Техн. ред.: А. А. Гапієнко, А. М. Ребенюк
Коректор П. В. Болотний

Підготовлено до друку в
Чернігівському центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів
державної влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій

14000, м. Чернігів, просп. Миру, 43
Тел. (0462) 676-052 Факс (0462) 774-312
Електронна пошта chcprk@gmail.com
Інтернет: <http://www.center.uct.ua>

Підписано до друку 26.10.2010 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Сут.
Ум. друк. арк. 2,5. Ум. фарб.-відб. 2,5. Обл.-вид. арк. 2,33.
Тираж 500 екз. Зам. № 0065.

Видавець Лозовий В.М.
Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
Тел. (0462)972-661
www.lozovoy-books.cn.ua